

ŞÂZ KIRAATLAR VE İSLÂM HUKÛKU AÇISINDAN DEĞERİ

Dr. Muharrem ÖNDER*

Kıraatler, tilavet, tefsir ve açıklama yönünden Kur'an-ı Kerimle ilgili bulunduğundan üzerinde önemle durulmuştur. Tevatür yoluyla nakledilen ve Kur'an sayılan mütevatir kıraatler ile ahad yolla nakledilen ve Kur'an sayılmayan şaz kıraatler şeklinde iki tür vardır. Âlimler, şaz kıraatlerin Kur'an ile ilişkisi üzerinde durmuşlar, ayetlerin tefsiri ve açıklamasında, şerhi hükümlerin çıkartılmasında bu kıraatlerin delil olup olmayacağı konularını tartışmışlardır. Biz bu çalışmamızda şaz kıraatlerin mahiyetini ve hukuki değerini ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar kelimeler: Kur'an, kıraat, mütevatir kıraat, meşhur kıraat, şaz kıraat, resmi Hz. Osman mushafı.

The Legal Value of the Exceptional Readings (Kırâa Şâzza) in the Islamic Jurisprudence

It has been focused on the importance of the readings (kıraatler) because it is connected with the Qur'an in the chanting (tilavet), the commentary (tefsir) and the explanation. There are two types of reading: One of them is reading (kıraat) that has been transferred by widespread report (tevatür). So it is commonly accepted one and the other is the exceptional reading (şaz kıraat) that has not been accepted widely, because it has come by the hearsays (ahad haber). The Muslim scholars spent a lot of time about its relationship with the widely accepted Qur'an. They also discussed whether the exceptional readings (şaz kıraatler) would be an evidence or not in Islamic law.

In this work, we tried to give the character of the exceptional readings and the legal value of it.

Keywords: Qur'an, reading (kıraat), widespread reported reading (mütevatir kıraat), generally known reading (meşhur kıraat), exceptional reading (şaz kıraat), the official Qur'an that had been had by the caliph Osman.

* D.İ.B. İstanbul Fatih Müftülüğü'nde Din Görevlisi.

GİRİŞ:

GENEL OLARAK KUR'AN KIRAATLARI

I. Kıraatın Tanımı

Kıraat sözlükte, “k-r-y (e)” kökünden türeyen, “*toplamak, toplanmak, bir araya getirip birleştirmek, okumak, telaffuz etmek*” gibi anlamlara gelen masdar bir isimdir. Aynı kökün kur'an şeklinde gelen masdarı da kıraat ile eş anlamlıdır. Kur'an, içerisinde birçok hükmü, emir ve yasakları, kıssaları, ayet ve sûreleri bir arada topladığından böyle isimlendirilmiştir.¹

Terim olarak, “*Kur'an kelimelerinin ve harflerinin okunuş şekli*” anlamında kullanılan kırâat, Kur'an ilimleri terimi olarak çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bunlar arasında en kapsamlı olanı İbnü'l-Cezerî'nin şu tanımıdır: “*Kur'an kelimelerinin nasıl okunacağını ve râvilerine nisbet etmek suretiyle bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilimdir*”.²

II. Kırâtların Tarihî Süreci

Kıraat ilmi, İslâmî ilimler arasında önemine binâen ortaya çıkış bakımından bir önceliğe sahiptir. Hz. Peygamber (s.a.v.) inen âyetleri büyük bir özenle okuyor ve hemen ashâbına aktarıp öğretiyor, ondan öğrenenler de bu okuyuşları başkalarına naklediyordu. Sahâbe Hz. Peygamber'in vefâtından sonra da Kur'an kırâatine önem vermiş, farklı okuyuşları ve ilgili rivâyetleri korumuştur. Kıraat ilmiyle ilgili ana konulardan biri olan ve okumayı kolaylaştırmayı amaçlayan “yedi harf” ruhsatı kıraat farklılıklarının önemli bir dayanağı olmuştur. Bilindiği üzere Kur'an'ı Hz. Peygamber'den öğrenen ve kendileri için özel nüsha oluşturan bazı sahâbiler şartlar gereği uzak bölgelere gidiyorlardı.³ Onların Resûlullah'tan öğrendikleri Kur'an okuma tarzları da birbirlerinden farklıydı. Bir kısmı Kur'an'ı, yedi harften bir harf, bir kısmı iki harf, bazıları da daha fazla harf okuyuşu üzerine öğrenmişler ve bu hallerini koruyarak çeşitli yerlere dağılmışlardı.⁴ Bu ve benzeri sebeplerden dolayı Kur'an kıraatı konusunda bazı ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Hz. Osman'ın Kur'an'ı, nazil olduğu lehçeler (harfler)den birisi olan Kureyş lehçesini esâs alarak birleştirmesi ve çoğaltması, sonra da bu nüshaları çeşitli bölgelere göndermesiyle bu ihtilaflar sona ermiştir. Ayrıca Hz. Osman'ın kişisel Kur'an nüshalarının yakılması ve imha edilmesi yönünde verdiği emir de bu ihtilafların sona erdirilmesinde etkili olmuştur.

¹ İbn Fâris, Ebu'l-Hasan Ahmed, *Mu'cemü makâyisi 'l-lüga*, Kahire 1402, V, 78-79; İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed, *Lisânü 'l-Arab*, Beyrut, III, 228.

² İbnü'l-Cezerî, Muhammed, *Müncidü 'l-mukriin ve mürsidü 'l-tâlibin*, nşr. Ali b. Muhammed el-Umrân, Beyrut 1419, s. 3.

³ Birışık, Abdülhamit, “Kıraat”, *DİA*, XXV, 427.

⁴ Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü 'l-irfân fi ulûmi 'l-Kur'an*, Beyrut ts., I, 413.

Kur'an'ın Kureyş lehçesi esas alınarak çoğaltılması yedi harf ruhsatını sınırlamışsa da bu nüshalarda hareke ve noktalama işaretleri bulunmadığından kelimelerin görüntüsü çeşitli kıraat tarzlarının okunuşunu mümkün kılmaktaydı. Bu ihtimalin sözkonusu olmadığı durumlarda ise kelime, bir mushafta, kıraat çeşitlerinin birine uygun olarak, bir diğer mushafta da başka bir kıraat şekline göre yazılmış ve nüshalar bu şekilde tamamlanmıştır. Böylece esasa uygun farklı kıraatlar korunarak aktarılmıştır. Sonra Hz. Osman bu mushaflardan her birini, kıraatı büyük ölçüde ona uyan bir sahâbî ile birlikte İslâm aleminin farklı bölgelerine göndermiştir. Tâbiîn nesli de Kur'an kıraatlarını kendi bölgelerinde bulunan sahâbîlerden, onlardan sonra gelen üçüncü nesil de tâbiînden aynı şekilde farklılıklarla birlikte kıraatları öğrenmişler ve meşhur kıraat âlimlerine kadar durum böyle devam etmiştir.⁵

Ashâbın üzerinde icmâ ettiği Hz. Osman mushaflarının gönderildiği şehirler önemli kıraat ilmi merkezleri olmuş ve buralarda çoğunluğu tâbiînden olan büyük kıraat âlimleri ortaya çıkmıştır. Bu merkezlerdeki kıraat âlimleri gerek kelimeler gerekse med, kasr, imâle, tahfif, idgam gibi teleffuz şekilleriyle ilgili farklı okuyuşları değişik hocalardan alırken bunlar arasında kendi tercihlerini de ortaya koymuşlar, bu tercihleriyle oluşan okuyuşlarını öğretmeye başlamışlardır. Sahih rivâyet ve okuyuşlar arasında tercihleri bulunan birçok kıraat âliminin arasında ön plana çıkan ve ilk kıraat ekollerini oluşturan âlimlere "yedi imam (eimme-i seb'a)", okuyuşlarına da "yedi kıraat (kirâat-ı seb'a)" adı verilmiş ve bunları ilk defa *Kitâbü's-seb'a* adıyla bir kitap içerisinde toplayarak tanıtan da İbn Mücâhid (ö. 324/936) olmuştur. Bu imamlar şunlardır:

Medine'de Nâfi' b. Abdurrahman (ö. 169/785), Mekke'de Abdullah b. Kesîr (ö. 120/738), Kûfe'de Âsım b. Behdele (ö. 127/745), Hamza b. Habîb (ö. 156/773) ve Ebû Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805), Basra'da Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/771) ve Şam'da Abdullah b. Âmir'dir (ö. 118/736).⁶

Sonra bu yedi kıraat, gerekli sıhhat şartlarını taşıdıkları vurgulanarak üç kıraat imamının okuyuşu daha ilave edilmiştir. Bunlar da, Medine'de Ebû Ca'fer Yezîd b. Ka'kâ' el-Kârî (ö. 130/747-48), Basra'da Ya'kup el-Hadramî (ö. 205/821) ve Kûfe'de Halef b. Hişâm el-Bezzâr'dır (ö. 229/844). On kıraata dair *el-Gâye fi'l-kirâati'l-aşr* adıyla ilk eser veren ve onlu kıraat sistemini ortaya koyan İbn Mihrân en-Nisâbûrî'dir (ö. 381/992). Onlu sistemin kıraat öğretiminde bir yöntem haline gelmesini, kabul görerek yerleşmesini sağlayan ise Muhammed b. el-Cezerî (ö. 833/1429) olmuştur. Daha sonra bazı

⁵ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, I, 413; Ebû Zehra, Muhammed, *el-Mu'cizetü'l-kübrâ; el-Kur'an*, Kahire ts., s. 50-51.

⁶ Sehâvî, Ali b. Muhammed, *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*, nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Mekke 1987, II, 428; Zerkeşî, Bedruddin, *el-Bürhân fi ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Kahire ts., I, 327-330; Suyûtî, Celâlüddin, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, Kahire 1978, I, 106-107.

âlimler bu on kıraata, İbni Muhaysın (ö. 123/741), Hasan el-Basrî (ö. 110/728), A'meş (ö. 148/765) ve Yahya b. Mübârek el-Yezîdî'nin (ö. 202/817) kıraatlarını da ilave ederek on dördlü tasnif oluşturmuşlardır.⁷

III. Kıraat Çeşitleri ve Kabul Şartları

Genel itibariyle kıraatlar nakil ve kabul yönünden olmak üzere iki ana kısma ayrılmıştır.

A. Nakil Yönünden Kıraatlar

Kıraatlar nakil yönünden mütevâtir ve âhâd şeklinde ikiye ayrılır.

1. Mütevâtir Kıraat:

Mutlak anlamda Arap diline uygun düşen, Hz. Osman'ın çoğalttığı mushaflardan birine takdiren de olsa uyan ve tevâtür yoluyla nakledilen kıraattır. Mütevâtir olmanın anlamı, yalan üzerine birleşmeleri âdet üzere mümkün olmayan (sahih olan görüşe göre belirli bir sayı belirtilmeyen) bir gurubun başka bir guruptan aktara geldikleri ve senedin sonuna kadar böyle devam eden kıraat demektir.⁸

Arap diline uygun düşmesinin anlamı, kıraatın bir vecihle de olsa Arap diline uygun olmasıdır. Yani bir kıraat diğer iki şartı taşımak kaydıyla Arap kabilelerinin herhangi birisinin lehçesine veya nahiv vecihlerinden herhangi birine uyuyorsa, ister fasih ister efsah olsun, ittifak veya ihtilaf edilen türden bulunsun sahih kabul edilir.

Hz. Osman'ın çoğalttığı mushaflardan birine uymasının anlamı şudur: Kıraat âlimleri kıraatın kabulü için Hz. Osman'ın çoğaltıp çeşitli bölgelere gönderdiği mushaflardan birine takdiren de olsa uymasını şart koşmuşlardır. Bilindiği üzere Hz. Osman'ın mushafları arasında sayıları az da olsa "vassâ-evsâ", "enceytenâ-enceynâ" gibi farklı yazılan kelimelerin bulunması ve "ملك، الصلحت، مالک" kelimelerinde görüldüğü üzere elifsiz yazıldıkları halde elif takdir edilerek، "الصلحات، مالک" şeklinde okunabilmesi gibi hususlar sebebiyle mushaflardan birine -takdiren de olsa- kıraat vechinin uyması sıhhatinin şartlarından birisi kabul edilmiştir.⁹

2. Âhâd Kıraat:

Âhâd kıraat meşhur olan, meşhur olmayan diye ikiye ayrılmaktadır.¹⁰

⁷ Zerkeşî, *el-Bürhân*, I, 330; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, I, 417.

⁸ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, s. 79-80; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 102.

⁹ Kaysî, Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an meâni'l-kirâât*, thk. Abdülfettah Şelebî, el-Mektebetü'l-faysaliyye 1405, s. 39; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr, fi'l-kirââti'l-aşr*, nşr. Ali Muhammed ed-Dabbâ', Beyrut 2002, I, 11-12; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 100.

¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, s. 81-82; a.g.mlf., *en-Neşr* I, 15, 18-19; Ebû Şâme, Abdurrahman, *el-Mürşidü'l-veciz*, nşr. Tayyar Altıkulaç, Ankara 1986, s.171-172; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 102.

a) Meşhur Âhâd Kıraat:

Senedi sahih olarak nakledilen ama tevâtür derecesine çıkmayan, takdiren de olsa Hz. Osman Mushaflarından birine uyan, bir vecihle de olsa Arap diline uygun düşen ve kıraat âlimleri nezdinde meşhur olup kabul edilen kıraattır.

b) Meşhur Olmayan Âhâd Kıraat:

Meşhur âhâd kıraatın şartlarından birisini taşımayan kıraattır.

B. Kabul Yönünden Kıraatlar

Kabul yönünden kıraatlar üç kısma ayrılmaktadır:

1. Kabul Edilen Kıraatlar:

Kabul edilen kıraatlar mütevatir ve meşhur sahih kıraat diye ikiye ayrılmaktadır:

a) Mütevatir Kıraat:

Kıraat imamlarının büyük çoğunluğunun I. (VII) ve II. (VIII) yüzyıllarda yaşaması, bazılarının ashapla görüşmesi ve Mekke, Medine, Kûfe, Basra, Şam gibi çok sayıda sahâbînin yaşadığı merkezlerde bulunması ve kendilerinden sonra kıraatları yazılı hale gelinceye kadar tevâtür şartına uygun olarak çok sayıda râvi tarafından nakledilmiş olması kıraatlarına olan güveni arttırmış, âdeta kıraatları üzerinde sükûtî tevâtür ve icmâ gerçekleşmiştir. Bu gerçeği ve diğer hususları değerlendiren âlimlerin çoğunluğu yedi kıraatın mütevatir olduğunu söylemiştir.¹¹

Yediyi ona tamamlayan üç kıraatın mütevatir olduğunu ileri süren âlimler çoğunlukta olmakla birlikte meşhur düzeyinde sahih olduğunu söyleyenler de vardır. İbnü'l-Cezerî önce telif ettiği *Müncidü'l-mukriîn* eserinde meşhur on imamın kıraatlarının bütün unsurlarıyla mütevatir olduğunu ileri sürmüştü,¹² daha sonra yetişkinlik döneminde telif ettiği *en-Neşr* kitabında aynı konuda mütevatir yerine sahih kelimesini kullanmıştır.¹³

Yukarıda belirtilen nakil yönünden mütevatir kıraat şartlarını taşıyan kıraatlar ittifakla kabul edilmiştir. Meşhur yedi kıraatın böyle olduğunda görüş birliği vardır.¹⁴ Bunları ona tamamlayan üç kıraatın bu sınıfa girip girmediği konusunda her ne kadar ihtilaf olduğu söylenmiş olsa da¹⁵ âlimlerin

¹¹ Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-veciz*, s.173-174; Zerkeşi, *el-Bürhân*, I, 318-319.

¹² İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, s. 80-81; ayrıca bk. Suyûtî, *el-İtkân*, I, 99.

¹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 18.

¹⁴ Zerkeşi, *el-Bürhân*, I, 318; İbnü's-Sübkî, Tacuddin, *Cem'u'l-cevâmi'*, Kahire 1937, I, 228; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 105.

¹⁵ Kastalânî, Şihâbüddin, *Letâifü'l-işârât li funni'l-kirâât*, nşr. Âmir es-Seyyid, Kahire 1392, I, 170; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 41-42.

çoğunluğuna göre bu üç kıraatla birlikte mütevâtir kıraatların sayısı ondur. Bu konuda İbnü'l-Cezerî şöyle demektedir: “Zamanımızda bu üç unsuru bir arada toplayan on imamın kıraatıdır. İnsanlar onların kıraatlarını benimseyip kabul etmede ittifak etmiştir. Onlar, Ebû Ca'fer, Nâfi', İbni Kesîr, Ebû Amr, Ya'kub, İbni Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef'dir. Günümüze gelinceye kadar bu kıraatları kalabalık topluluklar birbirlerinden alarak getirmişlerdir. Kesinlik konusunda onlardan birinin kıraatı diğerlerinin kıraatı gibidir”.¹⁶

Bir başka yerde de şöyle demektedir: “Bugün bize mütevâtir veya kesin olarak ulaşan kıraatlar on imamın kıraatı ve onların meşhur râvilerinin nakilleridir. Âlimlerin sözlerinden çıkartılan sonuç budur. Bugün Şam, Irak, Mısır ve Hicaz bölgelerindeki insanlar bu gerçek üzerindedir”.¹⁷

b) Meşhur ve Sahih Kıraat:

Senedi son halkasına kadar adâlet ve zabt sahibi râvinin yine kendisi gibi adâlet ve zabt sahibi râviden nakletmesi ile sahih olan, Hz. Osman mushaflarından birine takdiren de olsa uyan, bir vecihle de olsa Arap diline uygun düşen ve kıraat âlimleri nezdinde meşhur olup kabul edilen kıraattır. Bu şartlara uyan kıraat sahih ve makbul görülmüştür. İbnü'l-Cezerî bunu şöyle ifade eder: “(İşte) bu (şartlara uyan kıraat) kesin olarak sahih olup Hz. Peygamber'e indirilen yedi harf kapsamındadır. Bu türden kıraatlar da her ne kadar onun derecesine ulaşmasa da mütevâtir kıraata katılır”.¹⁸

İbnü'l-Cezerî konuyla ilgili bir soruya verdiği cevabında şöyle der: “Bu ve benzeri kıraatlar –tevâtür derecesine ulaşmamış olsa da- sahihtir ve doğruluğu kesindir. Onun Kur'an'dan olduğuna ve indirilen yedi harf kapsamına girdiğine inanırız. Adâlet ve zabt sahibi bir râvi Arap diline ve Hz. Osman mushafına bir şekilde uyan bir kıraatı âhâd yolla nakletmiş olsa ve bu yaygınlık kazanıp insanlar tarafından benimsenip kabul edilse doğruluğu kesinleşir ve onunla bilgi sabit olur”.¹⁹ Daha sonra da konuyu şu ifadelerle sonuca bağlar: “Biz, bazı râvilerin âhâd yolla veya diğer râvilerden farklı olarak naklettikleri her bir kelimedede tek tek tevâtür oluşması iddiasında bulunmuyoruz. Bunu tevâtürün ne olduğunu bilmeyen cahil kişiden başkası iddia edemez. Ancak, on kıraat imamından nakledilen kıraatlar iki kısımdır: 1) Mütevâtir olanlar, 2) Benimsenip kabul gören meşhur ve sahih olan kıraatlar. Her ikisiyle de kesinlik oluşur”.²⁰

İbnü'l-Cezerî en-Neşr eserinde de şöyle demektedir: “Bir vecihle de olsa Arap diline uydun düşen, takdiren de olsa Hz. Osman mushaflarından birine uyan ve senedi sahih olan her kıraat, reddolunması ve inkar edilmesi

¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, s. 80-81.

¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, s. 99; a.g.mlf., *en-Neşr*, I, 38, 42.

¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, s. 81.

¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, s. 90.

²⁰ İbnü'l-Cezerî, a.g.e., s. 91.

caiz ve helal olmayan sahih bir kiraattır. Hatta bu kiraat Kur'an'ın indiği yedi harf kapsamındadır ve insanların onu kabul etmesi vacip olur. Bu kiraat ister yedi kiraat imamından, ister on kiraat imamından, isterse onların dışında kabul gören diğer kiraat imamlarından nakledilmiş olsun fark etmez. Bu üç unsurdan birisi kendinde bulunmayan kiraata, isterse yedi imamdan veya onlardan daha büyük başka birisinden nakledilmiş olsun, zayıf veya şâz ya da batıl kiraat denir”²¹

Sonuç olarak sened yönünden sahih olan kiraatın şöret bulması ve benimsenip kabul edilmesi onun, kesin olarak Kur'an'dan olduğunu gösteren tevâtür gücünde bir delil olmaktadır. Dolayısıyla makbul kiraatta aranan, kesin bir şekilde Kur'an'a ait olup olmadığıdır. Bu, ister mütevâtir bir senedle sabit olmuş olsun, isterse sahip olduğu özellik ve karinelerle tevâtür gücüne ulaşan âhâd senedle sabit olmuş olsun, her ikisi de muteber kabul edilmiştir.²²

2. Kabul Edilmeyen Kiraatlar

Üç türlü kiraat kabul edilmemiştir:

a) Senedi sahih olup Hz. Osman mushaflarından birine uyan ama Arap diline uygun düşmeyen ve kiraat âlimlerince benimsenip kabul edilmeyen kiraat.

b) Senedi sahih olmayan kiraat.

c) Hz. Osman mushaflarından birine uyan ve Arap diline uygun düşen ama senedi sahih olmayan kiraat.

Senedi sahih olup Hz. Osman mushaflarından birine uyan ama Arap diline muhalif olan ve kiraat âlimlerince kabul görmeyen kiraat reddolunmuş ve böyle bir kiraatın ancak, hata ve yanılma, iyi zabt edememe sonucu oluşacağına dikkat çekilerek, bu tür kiraatların çok az olduğu söylenmiştir. Aynı şekilde Hz. Osman mushaflarından birine uysun veya uymasın, Arap diline uygun düşsün veya düşmesin senedi sahih olmayan kiraatlar da kabul edilmemiş ve bu tür kiraatların şiddetle men edilmesi gerektiği, okuyanların büyük günah işlemiş olacağı belirtilmiştir. Bu tür kiraatları Suyûtî “mevzû-uydurma” diye isimlendirmiştir.²³

3. Kabûlü Konusunda Tevakkuf Edilen veya Şâz Diye İsimlendirilen Kiraatlar

Senedi sahih olarak nakdedilen, Arap diline uygun düşen ama Hz. Osman mushaflarından birine uymayan kiraat, bazı âlimlerin ifadesiyle,

²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 15.

²² Bâzmül, Muhammed b. Ömer, *el-Kirâât ve eseruhâ fi't-tefsîr ve'l-ahkâm*, Riyad 1996, s. 153.

²³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 19, 20-21; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 101-102; Bâzmül, *el-Kirâât ve eseruhâ fi't-tefsîr ve'l-ahkâm*, s. 153-155.

Kur'an'ın indirildiği yedi harften birinin kapsamına girme ihtimalinden dolayı kesin bir şekilde reddolunmaz, ama kabul şartlarını da tam olarak taşımadığından kabul de edilmez, yani tevakkuf edilir.²⁴ İbnü'l-Cezerî bu konuda: "Bu tür kıraatlar günümüzde şâz diye isimlendirilmektedir. Çünkü üzerinde ittifak edilen Hz. Osman mushafına uymayıp dışında kalmıştır" demektedir.²⁵

Kur'an kıraatlarının mahiyetini ve taksimini bu şekilde kısa olarak verdikten sonra, şimdi makalemizin asıl konusu olan şâz kıraatların mahiyeti ve hukûkî değeri üzerinde durmaya başlayabiliriz.

ŞÂZ KIRAATLAR: MÂHİYETİ ve HUKÛKÎ DEĞERİ

I. ŞÂZ KIRAATLARIN MÂHİYETİ

A. Şâz Teriminin Tanımı

Şâz sözlükte, "ş-z-z" kökünden türeyen "şezze" fiilinin masdarı olup "tek kalmak, nadir olmak, azlık, ayrılık, çoğunluğun dışına çıkıp onlardan ayrılmak, kural dışı ve ilkelere aykırı olmak" anlamlarına gelir.²⁶

Şâz kıraat terim olarak farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bazıları şunlardır:

1- "Kabul edilen kıraatın unsurlarından birini taşımayan kıraat şâzdır".²⁷ İbnü'l-Cezerî, makbul ve sahih kıraatın unsurlarını: "Bir vecihle de olsa Arap diline uygun düşen, Hz. Osman mushafından birine -takteren de olsa- uyan ve senedi sahih olan kıraat" şeklinde belirttiikten sonra şöyle demiştir: "Bu üç unsurdan birisini taşımayan kıraata zayıf veya şâz ya da batıl adı verilir. İster yedi kıraat imamundan, isterse onlardan daha büyük birisinden nakledilmiş olsun fark etmez".²⁸

2- "Tevâtür ve meşhur yolla olmaksızın Kur'an olarak nakledilen ama ümmetin benimseyip kabul etmediği kıraat şâzdır".²⁹ Şâz kıraatın bu şekilde tanımı İbnü's-Salâh'dan nakledilmiştir. Ona göre şâz kıraatta üç tane olumsuz durum bulunur: Tevâtür yolla nakledilmemesi, meşhur ve yaygın olmaması ve ümmetin onu benimseyip kabul etmemesidir.³⁰

3- Suyûtî'nin tanımı: "Senedi sahih olmayan her kıraat şâzdır". Ona göre, senedi sahih olan ama Hz. Osman mushafına uymayan veya Arap di-

²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 19-20; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 101-102.

²⁵ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, s. 82.

²⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 28-29; İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Necâr, Beyrut 1403, I, 96.

²⁷ Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz*, s.172; Zerkeşî, *el-Bürhân*, I, 331.

²⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 15; ayrıca bk. Suyûtî, *el-İtkân*, I, 99.

²⁹ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, s. 81, 85; Zerkeşî, *el-Bürhân*, I, 332.

³⁰ Bâzmûl, *el-Kirâat ve eseruhâ fi'l-tefsîr ve'l-ahkâm*, s. 162.

line uygun düşmeyen yahut ümmetin benimseyip kabul edeceği derecede meşhur olmayan kıraat âhâd diye isimlendirilir ve okunması caiz olmaz.³¹

4- Ebû Bekir Ahmed b. Mücâhid (ö. 324/935), yedi kıraat imamının dışında kalan kıraatları şâz kabul etmektedir.³² İbnî Cinnî de *el-Muhtesib* isimli eserinde onun bu görüşüne katılmaktadır.³³ Bu görüşte olanlara göre, yedi kıraatı ona tamamlayan üç kıraat da şâz olmaktadır.

5- Kur'an'ın iki kapağı arasında yer almayan kıraatlar şâzdır. İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî ile Gazâlî bu görüştedir.³⁴

6- “*Senedi sahih olan, Arap diline bir vecihle de olsa uygun düşen ama Hz. Osman mushaflarından birine uymayan kıraat şâzdır*”. Bu tanım, Mekki el-Kaysî, Ebû Şâme el-Makdisî ve İbnü'l-Cezerî gibi önde gelen kıraat âlimlerinin tercih ettiği bir tanımdır.³⁵ Buna göre tevâtür kabul edilen on kıraatın dışında kalan kıraatlar şâz kabul edilmektedir. Usûlcülerin genel yönelişi de bu yöndedir.³⁶ Böyle kıraatlara şâz denilmesinin sebebi, bütün harf ve kelimeleriyle tevâtür yoluyla nakdedilen Kur'an'ın bu vasfından ayrılıp onun dışında kalmasıdır. Nitekim İbnü'l-Cezerî bunu, “*Şâz kıraat, senedi sahih olsa dahi üzerinde ittifak edilen Osman mushafından ayrılmış ve onun dışından da kalmıştır*” sözleriyle ifade etmektedir.³⁷

Kıraat âlimleri mütevâtir kıraatları şâz olanlardan ayıracak belirli ölçütler koymuşlardır. Bunlar yukarıda geçen, kıraatın sahih ve makbul olması için bulunması şart koşulan unsurlardır. Bu unsurlardan birini taşımayan kıraata şâz denildiğini anlıyoruz. Âlimler, kıraatların Kur'an'dan olduğunun sübûtu için naklinde tevâtür şartının bulunması gerekli olmasına rağmen bu üç unsurun varlığı ile yetinmişler, tevâtürü şart koşmamışlardır. Bunun üç sebebi olabilir:³⁸

1- Bunlar sahih kıraatı tarif etmek için konmuş kayıtlar olmayıp onun özelliklerini belirten ölçütlerdir. Bu yüzden tevâtür kaydı, Kur'an'ın tarifi yapılırken zikredilmiş ama burada söylenmemiştir. Çünkü ölçütler mâhiyet ve hakikatı açıklamak için değildir.

³¹ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 102; ayrıca bk. İzmîrî, Muhammed, *Hâşiye ala'l-mirât*, İstanbul 1309, I, 99.

³² İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed, *Kitâbü's-seb'a fi'l-karâât*, thk. Şevki Dayf, Kahire 1980, s. 11-15. Ayrıca bk. İbnü's-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi'*, I, 231.

³³ İbn Cinnî, *el-Muhteseb fi teybin-i vücûhi şevâzî'l-karâât*, thk. Ali en-Necdî, Kahire 1994, I, 32, 35.

³⁴ Cüveynî, Abdülmelik, *el-Bürhân fi usûli'l-fikh*, thk. Abdülazîm ed-Dîb, Kahire 1400, I, 668; Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *el-Menhâl min ta'likâti'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto, Beyrut 1400, s. 281.

³⁵ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriin*, s. 82; Kaysî, *el-İbâne*, s. 10, 103; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-veciz*, s. 171-172, 187.

³⁶ İbnü's-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi'*, I, 231; İbn Kudâme, Muvaffakuddin Abdullah, *Ravzatü'n-nâzir ve cümnetü'l-münâzir*, Riyad 1984, I, 181; İbn Abdîşşekûr, Muhibbullah, *Müsellemü's-sübût* (şerhi *Fevâtihu'r-rahamût* ile birlikte), Beyrut ts., II, 17; Zerkeşi, Bedruddin, *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fikh*, nşr. Abdülkadir el-Ânî, Kuveyt 1992, I, 474.

³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriin*, s. 82.

³⁸ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, I, 427; Duveyhî, Ali b. Sa'd, *Dirâsât ve tahkikât fi usûli'l-fikh*, Riyad 2004, s. 14-15.

2- Sahih ve makbul olan kıraatları makbul olmayanlardan ayırt edebilmesi için öğrenciye kolaylık sağlamak. Kişi bu unsurların var olup olmadığına bakarak kıraat hakkında hüküm verebilir. Tevâtür şart koşulmuş olsaydı, kıraatların her birinin her aşamasında bunun gerçekleşip gerçekleşmediğini tesbit edebilmesi güçleşirdi.

3- Bu üç unsurun varlığı haddizatında, sahih ve makbul kıraatlar hakkında kesin bilgi ifade etme hususunda hemen hemen tevâtüre eşit seviyededir.

B. Şâz Kıraatların Ortaya Çıkışı

İlk dönemde Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisine inen âyetleri büyük bir özenle okuyor ve hemen ashâbına aktararak öğretiyordu. Ondan öğrenenler de bu okuyuşları başkalarına aktarıyorlardı. Bilindiği üzere Hz. Peygamber nâzil olan Kur'an âyetlerini her yıl ramazan ayında Cebrâil'in huzurunda okur, bazı sahâbiler de bunu dinlerdi. Bu okuyuşlar vefât ettiği yılın ramazan ayında iki defa gerçekleşmiştir.³⁹ Bu okuyuşlar hiç şüphesiz, Hz. Peygamber'in Kur'an'ın onun üzerine indirildiğini bildirdiği, okumada kolaylaştırmayı amaçlayan "yedi harf"i içermekteydi. İşte bu "yedi harf (vecih)" ruhsatı kıraat farklılıklarının önemli bir dayanağı olmuştur.⁴⁰ Sahâbe, Hz. Peygamber'in vefâtından sonra da Kur'an kıraatına önem vermiş, farklı okuyuşları ve ilgili rivâyetleri muhafaza ederek sonraki nesle aktarmıştır.

Bilindiği üzere farklı okuyuşlarıyla birlikte Kur'an'ı Hz. Peygamber'den öğrenen bazı sahâbiler kendileri için özel nüsha oluşturmuşlar ve şartlar gereği Medine dışına çıkarak çeşitli bölgelere gitmişlerdi. Yedi harf ruhsatı ve Arap yazısının gelişmemiş olması gibi sebeplerle gittikleri yerlerde onların farklı okuyuşları ilk başlarda ciddi bir sıkıntı oluşturmazken Hz. Peygamber'in vefatından sonra, özellikle Hz. Osman döneminde Kur'an kıraatı konusunda ciddi bazı ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Hz. Ebû Bekir döneminde mushaf şeklinde bir araya getirilip toplanan Kur'an, "yedi harf" okuyuşlarının hepsini içermekteydi. Ancak okuyuşlarda farklılıklar ve ihtilaflar çoğalınca Hz. Osman'ın emriyle sahâbe Kur'an'ın, Hz. Peygamber'in vefatından önce okuduğu son arza uygun olarak yazılması konusunda icmâ etmiştir. İşte Hz. Osman'ın bu emri üzerine Kur'an, üzerinde ittifak edilen kıraat vecihleriyle, nazil olduğu Kureyş lehçesi esas alınarak toplanmış, ittifak edilmeyen kıraatlar bu mushaf dışında bırakılmış, yedi nüsha çoğaltılarak her bir nüsha bir uzman okuyucu ile birlikte bir bölgeye gönderilmiş ve bu şekilde ihtilafların önüne büyük ölçüde geçilmiştir. Ayrıca Hz. Osman'ın, Kur'an'ın birleştirildiği bu ana mushaf dışında kalan bütün Kur'an nüshalarının imha edilmesi emri de bu ihtilafların sona erdirilmesinde etkili olmuştur.

³⁹ Buhârî, Fezâilü'l-Kur'an, 7.

⁴⁰ Ahmed Muhtar Ömer, Abdülâl Mülkrim, *Mu'cemü'l-kirââti'l-Kur'âniyye*, Beyrut 1997, I, 66; Birşık, "Kıraat", *DİA*, XXV, 427.

Bundan sonra artık resmî Hz. Osman mushafı sahih kıraatların şartlarının belirlenmesinde temel kriter olmuş ve bu resmî mushafa uymayan her kıraat şâz kabul edilmiştir.⁴¹

Bu çalışmayla “yedi harf” ruhsatı içerisinde yer alan, bazı harflere uygun birtakım kıraat vecihleri Hz. Osman mushaflarının dışında kalmıştır. Bunların çoğunluğu da, Hz. Peygamber’in vefatından önce gerçekleşen Kur’an’ın son defa arzedilmesi hadisesine tanık olmayan İbni Mes’ud’un mushafı ile Hz. Peygamber’den işittiği kıraat vecihlerinden vazgeçmeye razı olmayan Übey b. Ka’b’in Mushaflarında yer almıştır.⁴² Ayrıca bazı sahâbîlere ait özel nüshalarda da Kur’an’ın bazı lafızlarının tefsiri veya bazı hükümlerinin açıklaması olarak kaydedilmiş şâz kıraat örnekleri bulunmaktadır.⁴³

Bu kıraatların şâz olmasına ve üzerinde ittifak edilen Hz. Osman mushaflarının dışında kalmasına rağmen, bazı kârilere tarafından bunların okunması terk edilmemiş, aksine Hz. Peygamber’den sahih olarak nakledilen okuyuş vecihlerinin bırakılıp yok sayılmayacağı kanaatiyle onlara sahip çıkmıştır. Kıraat âlimlerinden Mekki el-Kaysî bu düşünceye şu sözlerle işaret etmiştir: “İşte bu sebepten dolayı bazı kimseler, sabit olarak nakledilen resmî mushaf hattına muhalefet etmeye devam etmişlerdir”.⁴⁴

Bu durum, şâz okuyuşları mütevâtir kıraatlardan ayırt etmeyi sağlayacak ölçütlerin ve şartların net olarak belirlendiği dönem olan hicrî üçüncü asra kadar sürmüştür. Bu dönemden itibaren âlimler şâz okuyuşlara karşı tepkilerini sert bir şekilde ortaya koymuşlar ve insanları bundan men etmişlerdir.⁴⁵ Örneğin İbn Ebî Able şöyle demiştir: “Âlimlerden şâz okuyuşlarını alıp aktaranlar büyük bir kötülüğü yüklenmiş olurlar”.⁴⁶

İttifakla kabul edilen mütevâtir kıraatların dışında kalan okuyuşlara “şâz kıraat” adını veren ilk âlim dördüncü yüzyıl başlarında İmam Taberî’dir (ö.310/921). İbni Mes’ud’dan nakledilen, “ve in kâde mekrühüm= وَ اِنْ كَادَ مَكْرُوهٌ”⁴⁷ kıratı üzerine Taberî şöyle demiştir: “Bu kıraat müslümanların mushaflarına muhâlif olduğundan şâzdır ve onunla okumak caiz değildir”.⁴⁸

⁴¹ Sagîr, Mahmud Ahmed, *el-Kirââtü’ş-şâzze ve tevcîhühâ en-Nahvî*, Dımaşk 1999, s. 31-34; İdris Hâmid Muhammed, “*el-Kirââtü’ş-şâzze; ahkâmühâ ve âsâruhâ*, Câmiatü Melik Suud, Merkezi Buhûsi Kûlleti’t-terbiye, Riyad 2003, Rakam 201, s. 3-4; Birışık, “*Kıraat*”, *DİA*, XXV, 427.

⁴² İbn Kuteybe, Abdullah, *Te’vîlü müşkili’l-Kur’an*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Kahire 1393, s. 20.

⁴³ Sagîr, *el-Kirââtü’ş-şâzze*, s. 34-35.

⁴⁴ Kaysî, *el-İbâne*, s. 31.

⁴⁵ Sagîr, *el-Kirââtü’ş-şâzze*, s. 37-39; İdris Hâmid, “*el-Kirââtü’ş-şâzze; ahkâmühâ ve âsâruhâ*, s. 4.

⁴⁶ İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-nihâye fi tabakâti’l-kurrâ*, Beyrut 1400, I, 19.

⁴⁷ Mütevâtir olan kıraat ise, “وَ اِنْ كَانَ مَكْرُوهٌ” şeklindedir.

⁴⁸ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed, *Câmiu’l-beyân an te’vîli’l-Kur’an*, Beyrut ts., XIII, 247.

Şâz kıraatların tanınmasını sağlayacak kriterlerin belirlenmesiyle şâz olanlar ortaya çıkmış ve bunların incelenip değerlendirildiği; Arap diline, şerî hükümlere ve tefsir ilmine olan etkilerinin araştırıldığı ayrı bir ilim dalı oluşmuştur.

C. Şâz Kıraatların Kaynağı

Mütevâtir Kur'an kıraatlarının kaynağı hiç şüphesiz ki, işitme ve öğrenme yoluyla Hz. Peygamber'dir ve dolayısıyla bu kıraatlar vahiy yoluyla Allah'tan Resûlüne indirilmiştir. Bu konuda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Hiç şüphesiz ki bu Kur'an yedi harf üzerine indirilmiştir. Öyleyse ondan kolayınıza geleni okuyun".⁴⁹ Kaynağı vahiy olan mütevâtir kıraatları sonraki nesiller öncekilerden öğrenerek naklede gelmişlerdir.

Şâz kıraatların kaynağı konusunda ise genel itibariyle tevakkuf edilmiştir. Çünkü bu kıraatların Kur'an'ın indirildiği yedi harf kapsamında olduğunu söyleyen âlim olmadığı gibi, bazı şâz kıraat vecihlerinin yedi harf kapsamında olabileceğini inkar eden de olmamıştır. Zira bazı şâz kıraatlar haddizatında mütevâtir olabilir ama şâzlığı senedin dışından, başka bir yönden kaynaklanabilir. Hz. Osman'ın Kur'an'ı toplayıp kıraatları birleştirmesindeki amaç, Hz. Peygamber'den ağız yoluyla işitilerek alınan okuyuşları iptal etmek olmamıştır. Bilakis kıraatını Resûlüllah'tan işittiğini teyid eden her kişinin işittiği gibi okumasına müsaade edilmiştir. Dolayısıyla şâz diye isimlendirilen kıraatlar arasında Hz. Peygamber'in okuduğu kıraatların da olabileceği söylenebilir. Ama bunların kesin olarak tek tek belirlenip tayin edilmesi, bu konuda sahâbe ittifakı olmadığı için mümkün gözükmemektedir.⁵⁰ İbn Dakîk el-İd bu hususu şöyle ifade eder: "Şâz kıraatlar Hz. Peygamber'den âhâd yolla nakledilmiştir. Dolayısıyla hangileri olduğu belirlenemese de bundan Hz. Peygamber'in şâz kıraatlardan bazısını okuduğu zorunlu olarak anlaşılır".⁵¹

Sonuç olarak şâz kıraatlar kaynak olarak, sahâbeden başlayarak, onları kendilerinden önce gelen okuyuculardan işiten hafızların ezberlerine dayanmaktadır. Ancak bu kıraatlar ittifakla kabul edilmediğinden ve tevâtür yoluyla nakledilmediğinden şâz olarak kalmış, Arap dili, Kur'an tefsiri ve bazı şerî hükümlerin tesbitinde istifade edilen bir kaynak olmuştur.⁵²

D. Şâz Kıraatların Önemi ve Faydaları

1. Önemi

Şâz kıraatların, sıhhat şartlarından önemli bir unsuru ihtiva etmesi onların önemini ortadan kaldırmamış, bilakis Arap dili ve tefsir, fıkıh

⁴⁹ Buhârî, Fezâilü'l-Kur'an, 4; Tevhîd, 53; Müslim, Mûsâfirîn, 4.

⁵⁰ Bâzmül, *el-Kirâât ve eseruhâ fi'l-tefsîr ve'l-ahkâm*, s. 96, 116; İdris Hâmid, "*el-Kirââtü 'ş-şâzze; ahkâmühâ ve âsâruhâ*", s. 4.

⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, s. 92.

⁵² İdris Hâmid, "*el-Kirââtü 'ş-şâzze; ahkâmühâ ve âsâruhâ*", s. 4-5.

gibi şerî ilimler alanında önemini korumuştur. Tefsir kitapları şâz kıraatlara önem vererek onları ilgili âyetlerin yorumunda, bazı Kur'an lafızlarının manasının anlaşılmasında ve bazı görüşler arasında tercih yapma konusunda delil olarak kullanmıştır. Kur'an lafızlarının manalarını ve i'rabını inceleyen kitaplar şâz kıraatlara büyük önem vermiştir.

Fakihlerin kitaplarında da, çeşitli şâz kıraatların sebep olduğu ihtilaflı meselelerden birçok örnek bulunmaktadır. Âlimler her ne kadar şâz kıraatları Kur'an olarak kabul etmemiş olsalar da onları âhâd haberler veya mütevâtir kıraatların bir tefsiri olarak görmüşlerdir.

Arap dili ve nahiv kitapları da şâz kıraatlara büyük önem vermiştir. Bu konuda araştırmacı Muhammed Udeyme şöyle demektedir: "Kur'an-ı Kerim, mütevâtir olan ve olmayan bütün kıraatları ile şerî ilimlerde olduğu gibi Arap dilinde de kaynak ve delildir. Tevâtür şartını taşımayan şâz kıraat önem açısından en güvenilir yollarla nakledilen Arap dili lafızlarından ve kullanım tarzlarından daha aşağı değildir. Dil âlimleri, dil kurallarının nakli konusunda âhâd rivâyetlerin yeterli olduğu konusunda ittifak etmişlerdir".⁵³

Şâz kıraatların öneminin şu noktalarda toplandığını söyleyebiliriz:⁵⁴

1- Müfessirler tefsir kitaplarında mütevâtir kıraatların yanı sıra şâz kıraatlara da önem verip zikretmişlerdir.

2- Şâz kıraatlar, mütevâtir kıraatların ifade etmediği sahîh başka bir anlam ifade edebilmektedir.

3- Bazen mütevâtir kıraatta kastedilen manayı açıklar.

4- Önemine binâen Kur'an'ın başından sonuna kadar var olan şâz kıraatlar müstakil kitaplarda telif edilmiştir. İbnü'l-Cinnî'nin (ö. 392/ el-Muh-teseb fî teybîni vücûhi şevâzzi'l-kırâât eseri ile İbni Hâleveyh'in (ö. 370/983)

5- Nahiv ve Arap dili kurallarının açıklanmasında örnek olarak kullanılır.

6- İslâm fihkında birçok hükmün oluşmasında önemli bir etkisi olmuştur.

2. Şâz Kıraatların Faydaları

Kıraat âlimleri şâz kıraatların birçok faydasının olduğunu belirtirler. Bazıları şunlardır:⁵⁵

⁵³ Udeyme, Muhammed, *Dirâsât li üslûbi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kahire ts., I, 2.

⁵⁴ İdris Hâmid, "el-Kırââtü's-şâzze; ahkâmühâ ve âsâruhâ", s. 5.

⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 47-48; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, I, 145-149; Ebû Zehra, *el-Mu'cizetü'l-kübrâ*, 54-57.

1- Allah'ın, Kitabı Kur'an'ı nasıl koruduğu konusundaki sırrını gösteren bir delildir. Zira Kur'an'ın mütevâtîr, şâz veya açıklayıcı olarak nakledilen bütün kıraatları birbirinden ayrılmış vaziyette bilinmekte ve korunmaktadır.

2- Üzerinde ittifak edilmiş olan bir hükmü açıklar. Örneğin, Sa'd b. Ebî Vakkas kıraatında geçen "min ümmin = مِنْ أُمَّةٍ" fazlalığı, âyette geçen⁵⁶ kardeşlerden kastedilenin "anne bir kardeşler" olduğunu ifade etmiştir. Âlimler de bu konuda icmâ etmişlerdir.⁵⁷

3- İhtilaf edilen bir hükmü açıklayabilir. Mâide sûresinin 89. âyetinde geçen "ev tahrîru rakabetin (veya bir köle azad etmektir) = أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ" ifadesinden sonra, "müminetin (inanmış) = مَوْمِنَةٌ" ilavesi içeren kıraat böyledir. Bu fazlalığa göre, yemin kefaretinde mümin bir köle azad edilmesi şart koşulmuş olmaktadır. Bu kıraat Şafî mezhebinin görüşünü teyid etmektedir.⁵⁸

4- Mütevâtîr kıraatın zâhir manasından anlaşılabilir. Cuma sûresi 9. âyetteki, "فاسعوا إلى ذكر الله" şeklindeki mütevâtîr kıraatın zâhiri anlamı, hızlı bir şekilde yürüyerek, yani koşarak Allah'ın zikrine, ibadetine gidilmesini ifade etmektedir. Hâlbuki anlatılmak istenen bu değildir. Âyetin şâz kıratında: "Femdû ilâ zikrillah (Allah'ı zikretmeye yönelin) = فامضوا إلى ذكر الله" şeklinde geçmekte ve bu okuyuş mütevâtîr kıraattan kastedilene açıklamaktadır.⁵⁹

5- Mütevâtîr kıraatta geçen lafzın bilinmeyebilen manasını açıklar. Örneğin, Kâria sûresi 5. âyette: "kel'ihni'l-menfûş = كالعين المنفوش" şeklindeki mütevâtîr kıraat, şâz kırat: "ke's-sûfi (yün gibi) = كالصوف" ifadesiyle geçmiş ve "ihni = العين" lafzını açıklamıştır.⁶⁰

6- Şâz kıraat mütevâtîr kıraatta geçen manayı tamamlayıcı olarak gelebilir. Örneğin, Tevbe sûresi 128. âyette, "Lekad câeküm Rasûlün min enfusiküm = لقد جاءكم رسول من أنفسكم" mütevâtîr kırat "fa" ötre şeklinde okunmuş ve anlam: "Sizin türünüzden" olmuştur. Şâz kıraatta ise, "Enfusiküm = أنفسكم" şeklinde "fa" üstün hareke ile okunmuş ve anlam: "Soy yönünden sizin en şerefliiniz" olmuştur. Her iki kıraata göre çıkan mana Resûlullah hakkında gerçekleşmiş olmaktadır.⁶¹

⁵⁶ Nisâ, 4/12.

⁵⁷ İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed, *el-İcmâ*, thk. Sagîr Ahmed, Riyad 1402, s. 82; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 60-62.

⁵⁸ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, I, 147.

⁵⁹ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, I, 148.

⁶⁰ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, I, 148.

⁶¹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, I, 306; Ebû Hayan, Esîrüdî Muhammed, *Tefsîru'l-bahri'l-muhîti*, Beyrut 1990, V, 118; Bilî, Ahmed, *el-İhtilâf beyne'l-kirâât*, Beyrut 1418, s. 110.

E. Şâz Kıraatların Türleri

Şâz kıraatlar ile kabul edilmeyen kıraatları konu alan kaynaklar incelendiğinde dört çeşit şâz kıraat olduğu görülür.

1. Meşhur Şâz Kıraat

Arap diline bir şekilde de olsa uygun düşen, Hz. Osman mushaflarından birine uyan ve senedi de sahih olan ama tevâtür derecesine ulaşmayan kıraatlar böyledir. Örneğin, İbni Abbas'dan nakledilen Tevbe sûresi 128. âyette geçen, "min enfesiküm = من أنفسكم" şeklinde fetha kıratı meşhur ve şâz hükmündedir. Bunun mütevâtir şekli, "fa" harfinin ötreyle okunuşudur.⁶²

2. Âhâd Yolla Nakledilen Kıraatlar

Bu tür kıraatlar iki kısımdır:

a) Arap diline uygun düşen ve Hz. Osman mushafına uyan ama senedi sahih olmayan kıraatlar. Örnek, İbnü's-Sümeyyî'nin Yunus sûresi, "Felyevme nüneccîke bibedenike limen halfeke âyeh = 92 "فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِيَدِنَا مَنْ خَلَقَ آيَةً" âyetinde geçen, "nüneccîke" kelimesinde "cîm" harfi yerine "hâ" ile, "nünah-hîke = نُنَجِّيكَ" şeklinde, "halfeke = خَلَقَ" kelimesinde sakın "lâm" harfini fetha ile, "halefeke = خَلَقَ" şeklinde okuması böyledir.⁶³ Bu tür kıraatlar zayıf kabul edilip reddolunmuştur. Nitekim Suyûtî, bu tür kıratı "mevzû=uydurma" diye isimlendirmiştir.⁶⁴

b) Âhâd yolla senedi sahih olan, Arap diline bir şekilde uygun düşen ama Hz. Osman Mushaflarına muhâlif olan her kıraat şâzdır. Örnek, Leyl sûresinde İbni Mesud ve Ebu'd-Derdâ'nın "ve mâ halaka'z-zekera ve'l-ünsâ = وَ مَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى" âyetini, "mâ alaka = مَا خَلَقَ" lafzını düşürerek okumaları böyledir. Yine İbn Mesud, İbni Abbas, Übey b. Ka'b, İbni Ömer ve İbnü'z-Zübeyr gibi sahâbîlerin Cuma sûresi 9. âyetinde geçen "fes'av = فَاسْعَوْا" kelimesi yerine, "femdû = فَاسْعَوْا" şeklinde okumaları bu kısma örnektir.⁶⁵

Bu tür şâz kıraatlar hakkında İbnü'l-Cezerî şöyle demektedir: "Bu kıraatlar, üzerinde icmâ edilen Hz. Osman mushafının dışında kaldığından senedleri sahih dahi olsa günümüzde şâz diye isimlendirilmekte ve onların ne namazda ne de namaz dışında okunmaları caiz görülmemektedir".⁶⁶

3. Sonradan Eklenmiş (Müdrac) Kıraatlar

"d-r-c" kökünden türeyen idrâc; "eklemek, ilave etmek, senede veya met-

⁶² Ebû Hayan, *Tefsîru'l-bahri'l-muhîr*, V, 118; Bîlî, *el-İhtilâf beyne'l-kirâât*, s. 110.

⁶³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neyr*, I, 20.

⁶⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 102.

⁶⁵ el-Hâdî Kâbe, Abdülhalim, *el-Kırââtü'l-Kur'âniyye*, Beyrut 1999, s. 203; İdris Hâmid, "el-Kırââtü's-şâzze; *ahkâmühâ ve âsâruhâ*, s. 6.

⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, s. 82.

ne sonradan koymak” anlamlarına gelir. Kıraat ilminde anlamı ise, “*Kur’an lafızlarına tefsir ve açıklama amacıyla ilave edilen kelimelerdir*”. Örnek, Mâide sûresi 89. âyeti İbni Mesud kıraatında “*fesiyâmü selâseti eyyâmin mütetâbiâtin = فصيام ثلاثة أيام*” şeklinde, “*mütetâbiâtin = متتابعات*” lafzı ilave edilerek okunmuştur.⁶⁷ Aynı şekilde Nisâ sûresi 12. âyeti Sa’d b. Ebî Vakkas kıraatında “*ve lehû ehun ev uhtün min ümmin = ولله أخ أو أخت من أم*” şeklinde, “*min ümmin = من أم*” ilavesi ile okunmuştur.⁶⁸

Ashâbın Kur’an lafızlarının ve kıraatlarının arasına bu tür ilaveleri açıklama ve tefsir amaçlı koydukları anlaşılmaktadır.⁶⁹ Dolayısıyla bu tür ilavelerin kıraat yerine âyetin tefsiri ve açıklaması şeklinde nitelendirilmesi daha isabetli gözükmektedir.

4. Makbul Olmayan Şâz Kıraatlar

Arap diline uygun düşen, Hz. Osman mushaflarından birine uyan ama hiçbir şekilde sahih olarak nakledilmemiş kıraatlar makbul değildir. İbnü'l-Cezerî bu tür kıraatları şiddetle reddederek şöyle demiştir: “*Bu tür kıraatları reddetmek ve şiddetle men etmek daha doğrudur. Onları okuyan büyük günahlardan birini işlemiştir*”.⁷⁰

Sonuç olarak şâz kıraatların bir kısmının, tevâtür derecesine ulaşmasa da, senedinin sahih olması, Arap diline ve resmî mushafa uyması sebebiyle meşhur olduğunu görmekteyiz. Bu tür kıraatlar, âyetlerin yorumlanmasında, şerî hükümlerin çıkartılmasında ve Arap dilinde delil olarak kabul edilmektedir. Ancak tevâtür derecesinde olmadığından Kur’an olarak okunamamaktadır. Şâz kıraatların bir kısmı da âhâd yolla ve sahih bir senedle nakledilmiştir. Bu tür olanlar da öncekiler gibi kabul edilebilmektedir. Diğer bir kısmı da âhâd yolla ama zayıf bir senedle nakledilmiş olduğundan Arap dilinde hiçbir veche girmemektedir. Bu tür kıraatlar ise dikkate alınmaz.⁷¹

F. Şâz Kıraatlar ile Mütevâtir Kıraatların Birleştikleri ve Ayrıldıkları Noktalar

Mütevâtir kıraatlar ile şâz kıraatlar bazı hususlarda birleşmektedirler. Aralarındaki farkları zikretmeden önce birleştikleri noktaları belirtelim.

1. Birleştikleri Hususlar

a) Şâz kıraatlar, bazı fakihlere göre şerî hükümlerin çıkarılmasında mütevâtir kıraatlar gibi delil kabul edilir.

b) Arap dili ve nahiv kuralları alanında mütevâtir kıraatlarla birlikte şâz kıraatlardan da istifade edilir.

⁶⁷ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, Kahire ts., VI, 183.

⁶⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 102.

⁶⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 102.

⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 21; el-Hâdî Kâbe, *el-Kırââtü'l-Kur'âniyye*, s. 203.

⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 19.

c) Kur'an lafızlarının manalarını anlamada ve açıklamada mütevâtir olanların yanında şâz kıraatlardan da yararlanılır.⁷²

2. Aralarındaki Farklar

a) Mütevâtir kıraatlar ile şâz kıraatlar lafızların yapısında, harekele-
rinde ve taşıdıkları mana türlerinde birbirlerinden ayrılırlar. Âlimler müte-
vâtir kıraatları şâz olanlarından ayırmak için somut kriterler koymuşlardır.
Buna göre, mütevâtir olarak nakledilen, Arap diline ve Hz. Osman mushaf-
larına uyan kıraat ittifakla makbuldür. Bunlardan birini taşımayan kıraat
ise şâz veya zayıf ya da batıldır.⁷³

b) Kıraat âlimleri telif ettikleri kitaplarında, üzerinde ittifak edilen
mütevâtir kıraatlar için özel bölümler ayırmışlar, şâz kıraatlar için de ayrı bö-
lümle tahsis etmişlerdir. Şâz kıraatlardan makbul olanlar ile makbul olma-
yanları açıklamışlar ve onlarla ilgili hükümleri ayrıntılı olarak vermişlerdir.⁷⁴

c) Mütevâtir kıraatın Kur'an'dan olduğuna kesin olarak inanılır, bunu
inkar eden dinden çıkar. Şâz kıraatlarda ise bunun aksine onların Kur'an'dan
olduğuna inanılması haramdır. Hatta şâz kıraatın senedinin sahih olmadığı
kesin olarak bilindiğinde Kur'an'dan olduğuna inanılması kişiyi dinden çı-
kartır, denilmiştir.⁷⁵

d) Mütevâtir kıraatın namazda ve namaz dışında tilavetiyle ibadet
olunur; şâz kıraatın ne namazda ne de namaz dışında okunması ise, tercih
edilen görüşe göre caiz görülmemiştir.⁷⁶

G. Şâz Kıraatları Tanıma Yolları

Şâz kıraatları tanımanın çeşitli yolları bulunmaktadır. Bazıları şun-
lardır:⁷⁷

1- Sahih ve sâbit olan on kıraatı bilmek. Mütevâtir olduğu ittifakla
kabul edilen on kıraatın dışında kalan okuyuşların kesin olarak şâz olduğu
söylenmiştir. Bunu tesbit etmenin de iki yöntemi vardır:

a) Mütevâtir kıraatlar hakkında yazılmış olan kitaplara müracaat et-
mek.⁷⁸ Bu eserlerden bazıları şunlardır:

- *Kitâbü's-seb'a'*, Ebû Bekr b. Mücâhid, thk. Şevki Dayf, Kahire 1980.

- *en-Neşru fi'l-kırââtü'l-aşr*, İbnü'l-Cezeri, Ebû'l-Hayr Muhammed,
nşr. Muhammed Ahmed Dehman, Beyrut 2002.

⁷² İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, I, 253, 259, 275, 277; İdris Hâmid, "el-Kırââtü's-şâzze; ahkâmühâ ve âsâruhâ", s. 7-8.

⁷³ İdris Hâmid, "el-Kırââtü's-şâzze; ahkâmühâ ve âsâruhâ", s. 8.

⁷⁴ İdris Hâmid, "el-Kırââtü's-şâzze; ahkâmühâ ve âsâruhâ", s. 8.

⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, s. 84; a.g.mlf., *en-Neşr*, I, 18-19.

⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, s. 82, 84.

⁷⁷ el-Hâdî Kâbe, *el-Kırââtü'l-Kur'âniyye*, s. 204-205.

⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, s. 87, 89.

- *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kirââtî'l-aşr*, İbnü'l-Cezerî, nşr. Hasan et-Tûhî, Kahire 1302, I-II.

- *Gâyetü'l-ihtisâr fi'l-kirââtî'l-aşr li eimmeti'l-emsâr*, Ebû'l-Alâ el-Hemedânî, nşr. Eşref Muhammed Fuad, Cidde 1994, I-II.

- *el-Gâye fi'l-kirââtî'l-aşr*, İbni Mihrân en-Nîsâbü'rî, nşr. Muhammed Gıyâs el-Canbâz, Riyad 1990.

b) Kıraatlara hakîm, güvenilir kıraat âlimlerinin okuyuşlarına müracaat etmek. Kur'an'ın ve kıraatların öğrenilip nakledilmesinde esas yöntem budur.

2- Şâz kıraatlara özel olarak telif edilen kitaplar ile şâz olanların mütevâtir kıraatlarla birlikte incelendiği eserlere bakmak. Bu eserler arasında en önemlileri şunlardır:

- *el-Muhteseb fi teybîn-i vücûhi şevâzzi'l-kirâât*, İbn Cinî; Ebû'l-Feth Osman thk. Ali en-Necdî ve diğerleri, Kahire 1994.

- *Muhtasar fi şevâzzi'l-Kur'an*, İbn Hâleveyh, nşr. G. Bergstrasser, Kahire 1934.

- *İthâfu fudalâ'i'l-beşer bi'l-kirââtî'l-erba'ate aşer*, Bennâ ed-Dimyâtî, nşr. Şa'ban Muhammed İsmail, Beyrut 1987, I-II.

Ayrıca kıraatların nakline önem veren çeşitli tefsir kitapları da şâz kıraatları tanıma yollarındandır. Bunlar arasında Zemahşerî'nin *Keşşâfı*, Taberî'nin *Câmiu'l-beyânı*, Ebû Hayyan'ın *el-Bahru'l-muhîti* ve Kurtubî'nin *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an* isimli tefsiri bulunur.

H. Şâz Kıraatların Râvileri

Hiz. Osman döneminde sahâbenin icmâi ile sahih ve sabit olan Kur'an kıraatları bir mushafta birleştirilmiş, sonra çoğaltılarak her bir nüsha bir uzman kârî ile birlikte bir bölgeye gönderilmişti. Bu dönemden itibaren sahâbe ve tâbiünden kıraat hocaları bu resmî mushafa bağlı kalarak senedi mütevâtir olan kıraatları okutmaya özen göstermişlerdi. Ancak, bilinen "yedi harf" ruhsatı kapsamına giren ama Kur'an'ın bir mushafta birleştirilmesinden sonra senedi mütevâtir olmadığı için bu mushafın dışında kalan kıraatlar bazı sahâbiler tarafından okunmaya devam etmiş ve sonraki nesle ağızdan işitme (müşâfehe) yoluyla aktarılmıştır. Bu kıraatları bizzat Hz. Peygamber'den işittikleri için onlar nezdinde bu kıraatlar sahih ve sabit olmakta, okunması da onlar açısından caiz görülmekteydi. Bu şekilde sonraki nesillere aktarılan şâz kıraatların en meşhur râvileri sahâbeden:⁷⁹

⁷⁹ el-Hâdî Kâbe, *el-Kirââtü'l-Kur'âniyye*, s. 205-207; Bilî, *el-İhtilâf beyne'l-kirâât*, s. 111.

Abdullah b. Mesud, Âişe, Übey b. Ka'b, Abdullah b. Abbas, Sa'd b. Ebî Vakkas, Mesrûk b. el-Ecda', Abdullah b. Zübeyr ve Ebû Musa el-Eş'arî'dir.

Tâbiünden en meşhurları; Nasr b. Âsım el-Leysî, Mücâhid b. Cebr el-Mekkî, Ebân b. Osman, Dahhâk b. Müzâhim, Muhammed b. Sîrîn, Katâde b. Deâme, İbrahim b. Ebî Aliyye'dir.

Ayrıca on kıraat imamının yanı sıra meşhur olan dört kıraat âlimi daha vardır. Öncekiler ile birlikte bunlar on dört kıraat diye anılmaktadır. Ancak bu dört imamın kıratları âlimlerin çoğunluğuna göre şâz kabul edilmiş ve onlara göre okumak caiz görülmemiştir. Bu dört kıraat imamı şunlardır:

Hasan Basrî (ö. 110/728), Muhammed b. Abdurrahman b. Muhaysın (ö. 123/741), Yahya b. Mübârek el-Yezîdî (ö. 202/812) ve A'meş ismiyle meşhur Süleyman b. Mehrân'dır (ö. 148/765).⁸⁰

II. ŞÂZ KIRAATLARIN HÜKMÜ

Şâz kıraatların hepsi olmasa bile bir kısmı Kur'an'dan kabul edilebilir mi? Dolayısıyla ibâdet maksadıyla namazda veya namaz dışında okunabilir mi? Ayrıca şâz kıraatlar fikhî hükümlerin çıkartılmasında delil ve hüküm kaynağı olabilir mi? Şimdi bu soruların cevaplarını vermeye çalışalım.

A. Şâz Kıraatlar Kur'an Kabul Edilir mi?

Şâz kıraatlar Kur'an olarak kabul edilmemektedir. Çünkü Kur'an mütevâtir yolla nakdedilmiştir. Hâlbuki şâz kıraatlar tevâtür derecesine ulaşmayan âhâd yolla aktarılmış okuyuşlardır.⁸¹ el-Kiyâ el-Herâsî, Âmidî, Sehâvî, Zerkeşî, Ebû Şâme, Suyûtî, Abdülâlî el-Ensârî gibi bazı usûlcüler ve kıraat âlimleri bu konuda icmâ olduğunu belirtmişlerdir.⁸²

Şâz kıraatların Kur'an'dan kabul edilmemesi şu delillere dayandırılmıştır:⁸³

1- Kur'an'ın dindeki yeri ve önemi çok büyük olduğundan onun mütevâtir olarak nakdedilmesini sağlayacak faktörler çokça mevcuttu. Şâz kıraatlar da onun bir parçası olsaydı mutlaka yayılır ve mütevâtir bir şekilde nakdedilirdi.

2- Ashâb Hz. Osman döneminde birleştirilip toplanan mushafın iki kapağı arasında yer alan kıraatların Kur'an olduğu, bunların dışında kalan-

⁸⁰ Bîlî, *el-İhtilâf beyne'l-kirâât*, s. 112; el-Hâdî Kâbe, e.g.e., s. 207-208; Ahmed Muhtar Ömer, Abdülâlî Mükrim, *Mu'cemü'l-kirââti'l-Kur'âniyye*, I, 95-96.

⁸¹ Cüveynî, *el-Bürhân*, I, 666, 668; Serahsî, Ebû Bekr Muhammed, *Usûl*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî, Beyrut ts., I, 280; İbnü'l-Hâcib, Cemaluddin, *Müntehâ'l-vusûl ve'l-emel fi ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*, Beyrut 1985, s. 46; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, I, 474; İbnü's-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi'*, I, 228.

⁸² Âmidî, Seyfüddin, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, Beyrut 1985, I, 138; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, I, 474-475; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-vecîz*, s. 181; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 102-103; Ensârî, Abdülâlî Muhammed, *Fevâtihu'r-rahamût şerhu müselleme's-sübût*, Beyrut ts., II, 9.

⁸³ Cüveynî, *el-Bürhân*, I, 667-668; Gazzâlî, *el-Menhûl*, s. 282-283; Âmidî, *el-İhkâm*, I, 138.

ların ise Kur'an sayılmadığı ve bu yüzden terkedilmesi gerektiği konusunda icmâ etmiştir. Dolayısıyla bu ana mushafta bulunmayan fazladan her kıraat Kur'an değildir.

3- Sahâbeden bir râvi, âhâd yolla naklettiği bir kıraatın Kur'an olduğunu söylerse bu kesin olarak yanlış olur. Çünkü Resûlullah'ın Kur'an'dan olan bir şeyi yalnız bir kişiye bildirmesi caiz değildir. Aksine onu, sözleri ve nakilleri delil teşkil edecek bir topluluğa bildirmesi gerekir. Eğer nakleden kişi onun Kur'an olduğunu söylememiş ise, o zaman rivâyeti Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadis veya ona ait bir görüş olabilir, ama asla Kur'an olamaz.⁸⁴

B. Şâz Kıraatların Namazda Okunması

Şâz kıraatların namazda okunup okunamayacağı konusunda farklı görüşler bulunmakla beraber âlimlerin çoğunluğu bunu caiz görmemişler ve namazda okunduğu takdirde namazın geçersiz olacağını söylemişlerdir. Şâz kıraatların namazda okunması hususunda fıkah mezheplerinin görüşlerini şöyle özetleyebiliriz:

1- Hanefî Mezhebi:

Konuyla ilgili Hanefî mezhebinde şu görüşler aktarılmaktadır:

a) Şâz kıraat okuyanın namazı bozulur, sahih olmaz. Bu konuda Serahsî şöyle der: "Çünkü mütevâtir olmayan kıraatlar kesinlik derecesine ulaşamaz ve onunla da Kur'an sâbit olmaz. Bu sebeple ümmetin âlimleri, bir kimse İbni Mesud'un tek başına naklettiği kelimeleri okuyarak namaz kıldığı takdirde namazı sahih olmaz, demiştir. Çünkü bu okuyuşta mütevâtir nakil yoktur. Mütevâtir nakil olmaksızın da Kur'an sâbit olmaz. Kur'an olduğu sâbit olmayan kıraatın namazda okunması herhangi bir hadisin okunuşu gibi olur ve bu da namazı bozar".⁸⁵

b) Namazda sadece şâz kıraatlardan Kur'an okuyanın namazı sahih olmaz. Ama mütevâtir kıraatla birlikte okursa namazı sahih olur.

c) Bazı kelimeleri şâz kıraat okumuşsa namazı bozulmaz.

d) Manayı değiştiren şâz kıraat okunursa namaz bozulur, mana değişmediği takdirde ise namaz sahih olur.⁸⁶

2- Mâlikî Mezhebi:

İmam Mâlik, şâz kıraat okunan namazın hükmüne doğrudan değinmemiş ama şâz kıraat okuyan kimsenin arkasında namaz kılınması konusunda şöyle demiştir: "Namazında, resmî mushafa muhâlif olan İbni

⁸⁴ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, Beyrut ts., I, 102; Âmidî, *el-İhkâm*, I, 138.

⁸⁵ Serahsî, *Usûl*, I, 279-280.

⁸⁶ Emir Badişah, Muhammed Emin, *Teysîru't-tahrîr*, Beyrut ts., III, 6; Ensârî, *Fevâitihü'r-rahâmât*, II, 9; İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, *Raddü'l-muhtâr ala'd-dürri'l-muhtâr*, Beyrut ts., I, 326.

Mesud'un veya başka bir sahâbînin kıratını okuyan kişinin arkasında namaz kılınmaz". İbni Abdilber İmam Mâlik'in bu konudaki sözlerini aktardıktan sonra şöyle der: "Müslümanların âlimleri bu konuda icmâ etmişlerdir. Kendilerine itibar edilemeyecek sadece bir gurup insan bunun dışına çıkmıştır".⁸⁷

3- Şâfiî Mezhebi:

Namazda şâz kıraatların okunmasının caiz olmadığı ve bilerek okuduğu takdirde namazın bozulacağı konusunda görüş farklılığı yoktur.⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, şâz kıraatın tanımını yaptıktan sonra şu ifadelerle yer verir: "Bu kıraatların ne namazda ne de namaz dışında okunması caiz değildir. Nitekim İbni Abdilber *et-Temhîd* kitabında: «(...) Müslümanların âlimleri bu konuda görüş birliği içerisinde» demiştir".⁸⁹

Şâz kıraatların okunmasının ve bu kıraatları okuyanların arkasında namaz kılınmasının caiz olmadığı konusunda icmâ olduğu nakledilmekle beraber Şâfiî mezhebinde bazı âlimler, eğer okuduğu şâz kıraat anlamı değiştirmiyorsa veya bilmeyerek, cahillikten okumuşsa namaz bozulmaz ama bu okuyuş namaz kıraatı yerine de geçmez, demiştir.⁹⁰

4- Hanbelî Mezhebi:

Konuyla ilgili üç görüş nakledilmektedir:⁹¹

a) Hz. Osman mushafının dışına çıktığı için şâz kıraatlar okunarak kılınan namaz sahih değildir.

b) Senedi sahih olan şâz kıraatlar okunduğunda namaz sahih olur. Çünkü bazı sahâbîler Hz. Osman mushafının dışında kalıp şâz kabul edilen kıraatlarını okuyarak namaz kılmaya devam etmişlerdir. Hiçbir kimse onların namazlarının sahih olmadığını söylememiştir.

c) İmam Ahmed'den nakledilen bir görüşe göre de, kişinin namazında şâz kıraat okuması mekruhtur, ama okuduğu kıratın senedi sahih ise namazı sahih olur.

Mezheplerin konuyla ilgili görüşlerini değerlendirdiğimizde şunu tesbit etmekteyiz: Âlimlerin çoğunluğu şâz kıraatların namazda okunmasını caiz görmemekte ve bunun haram olduğunu açıkça belirtmektedirler. Hatta

⁸⁷ İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf, *et-Temhîd limâ fi'l-muvattâ mine'l-me'âni ve'l-esânîd*, thk. Mehammed el-Felâh, Mağrib 1402, VIII, 293.

⁸⁸ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, I, 474-475; İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, s. 83, 85; İbnü's-Sübki, *Cem'u'l-cevâmi'*, I, 231.

⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, s. 82-83, 84.

⁹⁰ Nevevî, Muhyiddin, *el-Mecmû' şerhu'l-mühezzeb*, Beyrut ts., III, 392; İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, s. 83; İbnü's-Sübki, *Cem'u'l-cevâmi'*, I, 231.

⁹¹ Fütühî, Ali b. Süleyman, *Şerhu'l-kevkebi'l-münîr*, thk. Nezih Hamâd, Muhammed Zühaylî, Dimaşk 1400, II, 133 vd.; İbni Kudâme, *el-Muğnî*, Kahire ts., I, 535.

şâz kıraatları okuyan kimsenin, bilmiyorsa uyarılıp öğretilmesi gerektiğini, yine okumakta ısrar ederse bundan engellenip tedip edilmesi ve cezaya çarptırılması gerektiğini söylemişlerdir. Çünkü şâz kıraatlar Hz. Peygamber'den tevâtür yoluyla nakledilmediğinden Kur'an değildir ve sahâbenin icmâ ile resmî mushafın dışında kalmıştır.⁹²

Dört mezhepten de nakledilen bir diğer görüşe göre ise, -bazı ayrıntılarla birlikte-, genel olarak senedi sahih olan şâz kıraatların okunması namazda caiz görülmüştür.⁹³

C. Şâz Kıraatların Namaz Dışında Okunması

Şâz kıraatların namaz dışında okunması konusunda âlimler arasında iki görüş olduğu görülmektedir:

Birinci Görüş:

Âlimlerin çoğunluğu şâz kıraatların namaz dışında okunmasını caiz görmemişler ve bunun haram olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Hatta şâz kıraatları okuyan kimsenin, bilmiyorsa uyarılıp öğretilmesi gerektiğini, yine okumakta ısrar ederse bundan engellenip tedip edilmesi ve cezaya çarptırılması gerektiğini söylemişlerdir. Konuyla ilgili Ebû Şâme şöyle demiştir: "Bütün bölgelerdeki fukahâ, muhaddisler ve Arap dili âlimlerinin örnek alınan büyükleri namazda ve namaz dışında Kur'an'a saygı duyulup yüceltilmesi, şâz olan kıraatlardan sakınılması, meşhur ve sahih kıraatlara tabi olunması, bilinen yöntemlere bağlı kalınması hususunda birleşmişlerdir".⁹⁴ Ebû Şâme şâz kıraatların okunması caiz olur mu, sorusuna da şöyle cevap vermiştir: "Şâz kıraatlar, her ne kadar Arap diline ve resmî mushafa uygun olsa da, müslümanların icmâ ettikleri esas ile Kur'an'ın sabit olduğu tevâtür şeklinin dışına çıktığından okunması caiz değildir. Çünkü bunlar, râvileri güvenilir de olsa âhâd yolla sabit olmuştur. Böyle bir yolla Kur'an sabit olmaz".⁹⁵

Nevevî de şöyle demiştir: "Ne namazda ne de namaz dışında şâz kıraatların okunması, Kur'an'dan sayılmadığından caiz değildir. Çünkü Kur'an sadece tevâtür yoluyla sabit olur, şâz ise mütevâtir değildir. Eğer bir kişi buña muhalefet edip namazda veya namaz dışında onu okursa hemen ona tepki gösterilir ve engellenir. Doğru olan budur ve bundan asla dönülmez. Bunun dışında bir şey söyleyen ya hatalıdır ya da cahildir".⁹⁶

⁹² Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-veciz*, s.181-182; Nevevî, *el-Mecmû'*, III, 392; İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukrîn*, s. 85; Zerkeşî, *el-Bürhân*, I, 332-333.

⁹³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, VIII, 292; İbni Kudâme, *el-Muğnî*, I, 268; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 19; İbn Âbidîn, *Raddü'l-muhtâr*, I, 326; Ensârî, *Fevâtihu'r-rahamût*, II, 9.

⁹⁴ Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-veciz*, s.179.

⁹⁵ Ebû Şâme, a.g.e., s. 181.

⁹⁶ Nevevî, *Şerhu sahîh-i Müslim*, Beyrut 1401, V, 131.

İbnü's-Sübki de şöyle der: “Şâz kıraatların okunması haramdır. Doğru olan görüşe göre on kıraat dışındakiler şâzdır”.⁹⁷

İkinci Görüş:

Süyûtî'nin bazı fakihlerden naklettiğine göre onlar, mana ile hadis rivâyetine kıyas ederek şâz kıraatların okunmasını caiz görmüşlerdir.⁹⁸ Bazı âlimlerin de belirli şartlar çerçevesinde şâz kıraatların okunmasını caiz gördükleri nakledilmiştir. Bu şartlar: Şâz kıraatın resmî mushafa ve Arap diline uyması, senedinin sahih olması, meşhur olması ve benimsenip kabul görmesidir.

Fakat bu görüş zayıf bulunmuş ve benimsenmemiştir. Çünkü bu tür kıraatlar Kur'an olarak sabit olmadığından ibâdet maksadıyla okunması da caiz olmaz.⁹⁹

Sonuç olarak şâz kıraatların namaz içinde ve dışında okunması âlimlerin çoğunluğu tarafından caiz görülmemektedir. Ancak bu kıraatların öğrenilmesi, öğretilmesi, kitaplarda tedvin edilmesi, dil yönünden incelenip ondan istifade edilmesi, şâz kıraatları delil görenlerce onlardan şerî hükümler çıkartılması caiz görülmüştür.¹⁰⁰

D. Şâz Kıraatların Şerî Hükümleri Çıkartmada Delil Olması

Senedi sahih olan şâz kıraatların Kur'an âyetlerinin tefsirinde, bazı kapalı lafızların manalarının açıklanmasında delil olacağı âlimlerin çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Mütevâtir olmadığı için Hz. Osman mus-hafı dışında kalan ve Kur'an kabul edilmeyen şâz kıraatların şerî hükümlerin çıkartılmasında, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen âhâd haberler derecesinde ve değerinde bir delil kabul edilip edilemeyeceği hususu âlimler arasında tartışılmıştır.

1. Şâz Kıraatların Delil Oluşu Konusunda Âlimlerin Görüşü

Bu konuda fıkah mezheplerine mensup âlimlerin görüşlerini aktarmadan önce mezhep imamlarının görüşlerini ortaya koyalım.

İmam Ebû Hanîfe şâz kıraatları âdil, güvenilir bir râvi tarafından nakledildiği takdirde Hz. Peygamber'den rivâyet edilen bir haber olarak görmekte ve onu hüküm kaynağı bir delil kabul etmektedir. İşte bu yüzden

⁹⁷ İbnü's-Sübki, *Cem'ü'l-cevâmi'*, I, 231.

⁹⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 109.

⁹⁹ Kâdi, Abdülfettah, *el-Kirââtü'l-aşr ve tevcihühâ min lügati'l-Arab*, Beyrut 1401, s. 10; Bîlî, *el-İhtilâf beyne'l-kirâât*, s. 118.

¹⁰⁰ Kâdi, *el-Kirââtü'l-aşr ve tevcihühâ min lügati'l-Arab*, s. 10; İdris Hâmid, “*el-Kirââtü 'ş-şâzze; ahkâmühâ ve âsâruhâ*”, s. 20.

İmam Ebû Hanîfe İbni Mes'ud kıraatında yer alan "peş peşe = مَتَابَعَات" ilavesi sebebiyle yemin keffâreti orucunun peş peşe tutulmasını şart görmüştür.¹⁰¹

İmam Mâlik, kendisinden nakledilen meşhur görüşe göre şâz kıraatları delil kabul etmemektedir. Bu sebeple de yemin keffâreti orucunda İbni Mesud kıraatı ile amel etmeyerek peş peşe tutulmasını şart koşmamış, ayrı ayrı tutulmasını caiz görmüştür.¹⁰² İmam Mâlik'ten nakledilen bir diğer görüş ise, şâz kıraatlar âhâd haberlerle amel edildiği gibi delil kabul edilir, şeklindedir.¹⁰³

İmam Şâfiî, kendisinden nakledilen sahih görüşe göre, şâz kıraatı delil kabul etmekte ve onu Hz. Peygamber'den nakledilen âhâd haber derecesinde görmektedir. İşte bu yüzden *el-Üm* kitabında, "Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hali beklerler"¹⁰⁴ âyetinde geçen, "kurû = كُرُو" kelimesini "temizlik" anlamında "ethâr = اِطْهَار" terimi ile tefsir etmiştir. Onu bu yoruma götüren, Hz. Peygamber'den nakledilen âyetin, "likubuli iddetihinne = لِقُبُلِ اِدَّتِيهِنَّ (iddetlerinin başlangıcında)" şeklindeki kıraatıdır.¹⁰⁵ Ona göre Hz. Peygamber bununla iddetin "âdet (hayz)" değil "temizlik (tuhr)" anlamına geldiğini bildirmiştir. Yani onun temiz halindeyken boşanmasını emretmiştir. Çünkü kadın ancak o zaman iddetine başlayabilir. Eğer âdet halinde boşanmış olsa o zaman kadın iddetine âdetin bir kısmı içerisinde başlamış olurdu.¹⁰⁶

Şâfiîlerden Gazâlî ve Âmidî'nin İmam Şâfiî'ye şâz kıraatı delil kabul etmediğine dair görüş nisbet etmeleri isabetli değildir. Çünkü onlar bu konuda İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî'nin ifadelerine dayanarak hareket etmişlerdir. Cüveynî bu hususta şöyle demiştir: "Şâfiî'nin mezhebinden zâhir olarak anlaşılan, şâz kıraat delil olmadığı gibi güvenilir kişilerden nakledilen âhâd haber derecesinde de değildir".¹⁰⁷

Şâfiî usûlcülerinden Zerkeşî bu konuyu şöyle açıklar: "Âmidî, şâz kıraatın delil olmadığı görüşünü Şâfiî'ye nisbet etmiştir. Aynı şekilde Ebyârî de¹⁰⁸ Şerhu'l-bürhân isimli eserinde bunun İmam Mâlik ve Şâfiî'nin meşhur görüşleri olduğunu iddia etmiştir. Daha sonra İbnü'l-Hâcib onu izlemiş, aynı şekilde Nevevî de böyle demiştir. (...) Onları bu yanlışlığa düşüren İmâmü'l-Harameyn'in *el-Bürhân* kitabında, bunun Şâfiî'nin zâhir görüşü olduğunu

¹⁰¹ Serahsî, *Usûl*, I, 281; a.g.mlf. *el-Mebsût*, Beyrut ts., VIII, 155; Kâsânî, Ebû Bekr Alâuddin, *Bedâiu's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*, Beyrut 1982, V, 111; Emîr Bâdişâh, *Teyşîru'l-tahrîr*, III, 9.

¹⁰² İbnü'l-Arabî, Muhammed, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut ts., II, 654; İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Beyrut ts., I, 306.

¹⁰³ Fütûhî, *Şerhu'l-kevkebi'l-münîr*, II, 138.

¹⁰⁴ Bakara, 2/228.

¹⁰⁵ Müslim, Talâk, 14; Nesâî, Talâk, 1.

¹⁰⁶ Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Beyrut 1400, V, 224.

¹⁰⁷ Cüveynî, *el-Bürhân*, I, 666.

¹⁰⁸ Ebû'l-Hasan Ali el-Ebyârî (ö. 618), Mâlikî fakih ve usûlcüsüdü.

söylenmesidir".¹⁰⁹

Bu yanılmanın sebebi, Cüveynî'nin de belirttiği gibi, İmam Şâfiî'nin yemin keffareti orucunda, İbni Mesud'un ilgili kıratı ile amel etmeyerek "peş peşe" tutma şartını ileri sürmemesidir.¹¹⁰

Şâfiî âlimlerinden İsnevî de Âmidî ve Cüveynî'nin İmam Şâfiî'ye nisbet ettikleri, şâz kıratı delil kabul etmediğine dair görüşü eleştirerek şöyle demiştir: "Doğru olan, şâz kıraatın Âmidî ve İbnü'l-Hâcib'e göre delil olmadığıdır. Âmidî bunu Şâfiî'den nakletmiş ve İmâmü'l-Harameyn de el-Bürhân kitabında, «Şâfiî'nin zâhir görüşü budur» demiştir. Onların bu söyledikleri, Şâfiî'nin mezhebinin hılâfına olduğu gibi onun tâbîlerinin çoğunluğunun mezhebine de muhâliftir. Zira Şâfiî, Buveytî'nin *Muhtasar* isimli kitabının iki yerinde şâz kıratın hüccet olduğunu açıkça belirtmiştir. (...) İmâmü'l-Harameyn'i bu hataya düşüren, sonra da Nevevî'nin bu konuda onu taklit etmesine sebep olan, Şâfiî'nin İbni Mesud kıraatine rağmen yemin keffareti orucunda peş peşe tutmayı vâcip görmemesi olmuştur. Bu şaşılacak bir durumdur. Zira vâcip görmeme nedeni, bu kıraatin Şâfiî'ye göre sabit olmaması veya muâriz başka bir delilin var olması olabilir".¹¹¹

İmam Ahmed ise, şâz kıraatın delil olduğu görüşündedir. Yemin keffareti orucunda, İbni Mesud'un ilgili kıratını delil kabul ettiğinden orucun peş peşe tutulmasının vacip olduğunu söylemiştir.¹¹²

Şâz kıraatların hüküm çıkartmada delil olması konusunda mezhep imamlarının görüşlerini bu şekilde özetledikten sonra şimdi de onların tâbîleri olan fıkıh ve usûl âlimlerinin görüşlerine değinelim. Kaynakları incelediğimizde bu konuda genel olarak iki görüşün bulunduğunu tesbit ediyoruz:

Birinci Görüş:

Şerî hükümlerin çıkartılmasında şâz kıraatlar delil değildir. Bu görüş Cüveynî, Gazâlî, Âmidî, Nevevî, İbnü'l-Hâcib gibi bazı Şâfiî ve Mâlikî âlimlerinin görüşüdür. Aynı zamanda İmam Mâlik, Şâfiî ve Ahmed'den de nakledilmiştir.¹¹³ Bu görüşü savunanlar gerekçe olarak şöyle söylemektedirler: Şâz kıraatları nakledenler onları hadis olarak değil Kur'an olarak rivâyet etmektedirler. Kur'an kıraatları mütevâtir olmayan nakillerle sabit olmaz. Dolayısıyla bu rivâyetlerin Kur'an olmadığı görüldüğü gibi âhâd haber olma-

¹⁰⁹ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, I, 475.

¹¹⁰ Cüveynî, *el-Bürhân*, I, 666-667.

¹¹¹ İsnevî, Cemâlüddin, *et-Temhîd fi tahrîci'l-fürû' ala'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto, Beyrut 1987, s. 141-143.

¹¹² İbni Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 458; a.g.mlf., *Ravzatü'n-nâzir*, I, 181; İbnü'l-Lahhâm, Alâuddin, *el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûliyye*, Beyrut 1403, s. 156.

¹¹³ Cüveynî, *el-Bürhân*, I, 666; Gazzâlî, *el-Menhûl*, s. 281; Âmidî, *el-İhkâm*, I, 138; İbnü'l-Hâcib, *Müntehâ'l-vusûl*, s. 46; Fütühî, *Şerhu'l-kevkebi'l-münîr*, II, 138.

dıkları da nakledenlerin ifadelerinden anlaşılmaktadır.¹¹⁴

İkinci Görüş:

Şâz kıraatlar şerî hükümlerin çıkartılmasında delildir. Hanefî mezhebinde İmam Ebû Hanîfe ve tâbileri, sahih olan nakle göre İmam Şâfiî ve Râfiî, Mâverdî, Rûyânî, İbnü's-Sübkî, Zerkeşî gibi birçok tâbileri, İmam Ahmed ve tâbileri ile bir rivâyette İmam Mâlik bu görüştedir.¹¹⁵ Görüşlerini şu delile dayandırmışlardır:

Sahâbînin bu kıraatları naklederek mushafına kaydetmesi açık bir şekilde bunları Hz. Peygamber'den (s.a.v.) işittiğini gösterir. Çünkü sahâbî âdil ve güvenilir olduğundan sadece Resûlüllah'tan işittiğini nakleder ve mushafına kaydeder. Bu nakiller mütevâtir derecesine ulaşmadığından Kur'an olarak kabul edemiyoruz. Ama en azından bu rivâyetleri, bazı Kur'an naslarını tefsir etmek ve hükümlerini açıklamak maksadıyla Hz. Peygamber'den nakledilmiş âhâd haberler olarak kabul etmeliyiz. Bilindiği üzere sahih olan âhâd haberlerle amel etmek ve onlardan şerî hükümler çıkarmak vâciptir.¹¹⁶

2. Şâz Kıraatların Delil Olabilmesi İçin Aranan Şartlar

Şâz kıraatların şerî hükümlerin istinbatında delil olabilmesi için, genel itibariyle onunla amel edilmesini kabul eden âlimler tarafından bazı şartların ileri sürüldüğü görülür.

a- Hanefî Mezhebinde Aranan Şart:

Müteahhır bazı Hanefî usûlcülerinin şâz kıraatlarla amel edilebilmesi için kıraatın meşhur olmasını¹¹⁷ şart koştukları, âhâd yolla nakledildiği takdirde delil olmayacağını söyledikleri görülür. Nitekim bu şarttan dolayı, Ramazan orucu kazasının peş peşe tutulmasının vâcip olduğunu ifade eden Übey b. Ka'b kıraatı ile amel etmemişlerdir. Buna karşın yemin kefareti orucunun peş peşe tutulmasının vâcip olduğunu ifade eden Abdullah b. Mesud kıraatı ile meşhur olduğu gerekçesiyle amel etmişlerdir.¹¹⁸ Bu konuda Neseî şöyle der: "İşte bu şarttan dolayı Ramazan kazasının

¹¹⁴ İbnü'l-Hâcib, *Müntehâ'l-vusûl*, s. 46; Nevevî, *Şerhu sahih-i Müslim*, V, 130; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 108-109.

¹¹⁵ Serahsî, *Usûl*, I, 281; İbnü'l-Hümâm, Kemaluddin, *Tahrîr* (Şerhi Teysîr ile), III, 9; İbn Abdîşşekûr, *Müselle-mü's-sübût* (şerhi *Fevâtihu'r-rahamût* ile), II, 16; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, I, 476-477; İbnü's-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi'*, I, 231; İbni Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, I, 181.

¹¹⁶ Serahsî, *Usûl*, I, 281; İbn Abdîşşekûr, *Müselle-mü's-sübût* (şerhi *Fevâtihu'r-rahamût* ile), II, 16; İbni Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, I, 181; İzmîrî, *Hâşiye ala'l-mirât*, I, 100.

¹¹⁷ Hanefî usûlünde meşhur, "Bir ve iki sahâbî tarafından âhâd yolla nakledilmiş, daha sonra tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn nesli döneminde tevâtür sayısında râviler tarafından aktarılan haberdîr". Bk. Bezdevî, Ebu'l-Usr Ali b. Muhammed, *Usûl* (şerhi *Keşfü'l-esrâr* ile), Kahire ts., II, 368; Neseî, Ebu'l-Berakât Abdullah, *Keşfü'l-esrâr şerhu'l-menâr*, Beyrut 1986, II, 11-12.

¹¹⁸ Neseî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 18; İbni Melek, İzzüddin Abdüllatif, *Şerhu'l-menâr*, Dersaadet 1315, I, 40; Molla Hüsvrev, Muhammed b. Ferâmuz, *Mirâtü'l-usûl şerhi mirkâtü'l-vusûl*, İstanbul 1309, I, 100; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, V, 111.

peş peşe tutulması şart koşulmamıştır. Zira bunun şart koşulması haber-i vâhid ile Kur'an nassına ilave yapmaya yol açar. İbni Mesud kıraatı ise, meşhur olduğu için böyle değildir ve onunla Kur'an nassına ilave yapılması caizdir".¹¹⁹

Aynı konunun izahında Kâsânî de şöyle demektedir: "İbni Mesud kıraatı sahâbe arasında meşhur olduğundan, «meşhur haber» derecesinde görülmüş ve Kur'an oluşu kabul edilmese de onun bir tefsiri olduğu kabul edilmiştir. Dolayısıyla meşhur haber derecesinde olduğundan onunla amel etmek vâcib olmuştur. Kur'an-ı Kerim'e meşhur haberle ilave yapılması da ittifakla caizdir".¹²⁰

Görüldüğü üzere onlar bu konuyu, "Nassa ilâve etmek nesih hükümündedir" şeklindeki usûl kuralı ile ilişkilendirmektedirler. Bu kurala göre, Kur'an nassına, âmmin tahsisi veya mutlakin takyidi şeklinde ilâve bir hüküm getirilebilmesi için bu ilâvenin Kur'an nassı gücünde olması, yani onun gibi mütevâtir veya ona yakın kabul edilen meşhur derecesinde olması gerekir.¹²¹

Buna göre şâz kıraat sahâbe arasında kabul görüp meşhur derecesine yükselmişse hüküm kaynağı olarak kabul edilir ve onunla mütevâtir Kur'an nassına ilâve yapılabilir. Meşhur olmayıp âhâd yolla sabit bir kıraat ise delil olmaz ve onunla Kur'an nassına ilâve caiz olmaz.¹²²

Fakat bazı Hanefî usûlcülerin ifadelerinden bu görüşün mezhep içerisinde üzerinde ittifak edilen bir görüş olmadığı anlaşılmaktadır. Zira *Tahrîr* ve *Müsellemu's-sübût* usûl eserlerinde Hanefî mezhebinde şâz kıraatın Hz. Peygamber'den işitilen diğer âhâd haberler gibi zannî bir delil olduğu, kesin bilgi ifade etmese de onunla amel edilmesi gerektiği açıkça vurgulanmaktadır.¹²³ Hâlbuki "meşhur rivâyet" kesin bilgi ifade eder.¹²⁴

Sonuç olarak şâz kıraatların Hz. Peygamber'den işitilmesi söz konusu olduğundan, diğer ondan işitilip nakledilen hadisler gibi kabul edilmiş ve âhâd yolla gelmiş de olsa onunla amel edilmesi gerekli görülmüştür. Serahsî'nin şu ifadeleri bu yorumu desteklemektedir: "Biz o ilâvenin Kur'an sayılmasını İbni Mesud'un kıraatı ile kabul etmedik. Ancak bu kıraatı Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği bir haber derecesinde gördük ve onun sadece Hz. Peygamber'den işittiğini okuyacağını bildiğimiz için de kabul ettik. Amel edil-

¹¹⁹ Neseî, *Kesfî'l-esrar*, I, 18.

¹²⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, V, 111.

¹²¹ Bezdevî, *Usûl* (şerhi *Kesfî'l-esrar* ile), III, 191 vd.; Serahsî, *Usûl*, II, 82 vd.

¹²² Duveyhî, *Dirâsât ve tahkîkât fi usûli'l-fikh*, s. 34.

¹²³ İbnü'l-Hümâm, *Tahrîr* (Şerhi *Teyisîr* ile), III, 9; İbn Abdîşşekûr, *Müsellemu's-sübût* (şerhi *Fevâtihu'r-rahâmî* ile), II, 16

¹²⁴ Serahsî, *Usûl*, I, 292; Neseî, *Kesfî'l-esrar*, II, 12.

mesinin vücûbu bakımından onun haberi makbuldür".¹²⁵

b) Mâlikî Mezhebinde Aranan Şart:

Şâz kıraatı nakleden râvi onu Hz. Peygamber'den işittiğini açıkça belirtmediği takdirde onun kıraatı ile amel edilmeyeceği konusunda Mâlikî âlimleri görüş birliği içindedirler. Ancak onu Hz. Peygamber'den işittiğini açıkça belirtmiş ise, o zaman naklettiği bu şâz kıraat ile amel edilmesi konusunda ihtilaf etmişlerdir. İbni Abdilber, Bâcî, Kurtubî gibi âlimlerin tercih ettiği görüşe göre, böyle şâz kıraatın âhâd haberler mertebesinde kabul edilerek onunla amel edilmesi daha doğrudur.¹²⁶

c) Şafîî Mezhebinde Aranan Şart:

Şafîî mezhebinde şâz kıraat ile amel edilebileceğini söyleyen âlimler, onu okuyan ve nakleden râvinin Kur'an olarak okumuş olmasını veya onu Hz. Peygamber'den işittiğini belirterek aktarmasını şart koşmuşlardır. Aksi takdirde bu kıraat âhâd haber mertebesinde görülmez ve onunla amel edilmez. Şâfiîlerden Zerkeşi bunu Şîrâzî ve Mâverdî'ye nisbet ederek şöyle nakletmektedir: "Şîrâzî *et-Tezkira fi'l-hulâf kitabında şöyle demiştir: «Şâz kıraatın haber-i vâhid olarak kabul edilmesi ancak, okuyan râvinin onu Kur'an olarak okuması halindedir. Eğer onu tefsir olarak nakletmiş ise kabul edilmez». (...) Mâverdî de şöyle demiştir: «Eğer kârî (okuyucu) onu Kur'an'a nisbet etmişse veya onu Hz. Peygamber'den işittiğini belirtmişse o zaman haber-i vâhid olarak kabul edilir. Aksi takdirde sıradan bir yorum sayılır»*".¹²⁷

d) Hanbelî Mezhebinde Aranan Şart:

Hanbelî âlimleri şâz kıraatla amel edilmesi için sahih bir senedle nakledilmiş olmasını yeterli görmüşlerdir. Onlara göre, âdil ve güvenilir bir râvi şâz kıraatın Kur'an'dan olduğunu belirtse de belirtmese de Hz. Peygamber'den sahih bir senedle nakledilmişse onunla amel edilir.¹²⁸

III. ŞÂZ KIRAATLARIN FIKHÎ İHTİLAFLARA ETKİSİ

Şâz kıraatların hüküm istinbatında delil kabul edilip edilemeyeceği konusunda âlimlerin farklı görüşleri sonucunda birçok fikhî meselenin hükümünde ihtilaf edilmiştir. Bu meselelerden bazıları şunlardır:

A. Âyette Geçen "Orta Namaz" ile Kastedilen Mana

Bakara sûresinde: "Namazlara ve orta namaza devam edin"¹²⁹ âyetin-

¹²⁵ Serahsî, *Usûl*, I, 281.

¹²⁶ İbni Abdilber, *et-Temhid*, IV, 280; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, VI, 183; Bâcî, Süleyman b. Halef, *el-Müntekâ şerhu'l-muvattâ*, Kahire 1331, I, 245; Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, I, 478.

¹²⁷ Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, I, 477, 478.

¹²⁸ Fütûhî, *Şerhu'l-kevkebi'l-münir*, II, 138; İbni Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, I, 181.

¹²⁹ Bakara, 2/238.

de geçen "orta namaz"dan neyin kastedildiği konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir.

İmam Ebû Hanîfe ile Ahmed kastedilenin ikinci namazı olduğunu söylemişler ve bu konuda nakledilen sahih bir hadise dayanmışlardır.¹³⁰ Hz. Ali'nin naklettiği bir hadiste Resûlullah (s.a.v.) Hendek savaşı gününde şöyle buyurmuştur: "Onlar bizi meşgul ederek orta namazı; ikinci namazını kılmasını engellediler. Allah da onların evlerini ve kabirlerini ateşle doldursun".¹³¹

İmam Mâlik ve bazı Şâfiîler ise, kastedilenin ikinci dışında başka bir namaz olduğunu savunmuşlar ve bunu Âişe'den nakledilen şâz kiraata dayanmışlardır. Onlara göre maksad sabah namazıdır. Sözkonusu şâz kiraatta: "Orta namaza ve ikinci namazına devam edin" ifadesi geçmekte, ikinci namazı "ve" atıf edatı ile "orta namaz"dan ayrılmaktadır. Onlar, böyle bağlaçlar önceki ile sonrakinin birbirinden farklı olduğunu ifade ettirir, demişlerdir.¹³²

Mâlikî âlimlerinden Bâcî konuyu şöyle açıklamaktadır: "(Şâz kiraatta) geçen bu ilaveden açıkça anlaşıldığına göre, «orta namaz» ikinci dışında başka bir namazdır. Nitekim âlimler de «orta namazın» hangisi olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Âişe'nin naklettiği kiraat onun ikinci namazı dışında başka bir namaz olmasını gerekli kılar. Çünkü bu kiraat, ikinci namazını bir bağlaç ile orta namaza bağlamıştır. Hâlbuki bir şey kendisine bağlanmaz. Dolayısıyla bu kiraattaki ilave orta namazın ne olduğunu belirtmemektedir".¹³³

Şâfiî âlimlerinden Nevevî de şöyle demektedir: "Rivâyetlerde «ve ikinci namazı» şeklinde «ve» bağlacı ile geçmektedir. Mezhep âlimlerimiz bu bağlaçtan «orta namazın» ikinci dışında başka bir namaz olduğu hükmünü çıkartmışlardır. Çünkü atıf (bağlaç) iki şeyin birbirinden farklı olmasını gerektirir".¹³⁴

B. Ramazan Orucu Kazasının Peş Peşe Yapılması

Ramazan orucunun kazası ile ilgili Kur'an'da: "Oruç sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar."¹³⁵ hükmü beyan edilmektedir. Ancak Übey b. Ka'b'dan nakledilen şâz kiraatta, âyette geçen, "başka günlerde tutar" kısmına "peş peşe = مَتَابَعَات" ilâvesi bulunmaktadır. Bu kiraattaki ilaveden dolayı âlimler Ramazan orucu kazasının nasıl olacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Sahâbeden Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Ömer, Tâbiünden Nahaî ve Şa'bî, Zâhirî mezhebinin imamı Davud ez-Zâhirî ile teorisyeni İbni Hazm gibi âlimler Ramazan orucu kazasının peş peşe yapılması gerektiği görüşündedirler. Onlar bu konuda Übey b. Ka'b'dan nakledilen, "peş peşe = مَتَابَعَات"

¹³⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 141; İbn Âbidîn, *Raddü'l-muhtâr*, I, 241; İbni Kudâme, *el-Muğnî*, I, 207-208.

¹³¹ Buhârî, *Cihâd*, 98; Megâzî, 29; Müslim, *Mesâcid*, 202-206.

¹³² İbni Abdilber, *et-Temhîd*, IV, 284; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, III, 139; Nevevî, *el-Mecmû'*, III, 60.

¹³³ Bâcî, *el-Müntekâ*, I, 245.

¹³⁴ Nevevî, *Şerhu sahih-i Müslim*, V, 130; a.g.mlf., *el-Mecmû'*, III, 60.

¹³⁵ Bakara, 2/184, 185.

ilâvesi içeren şâz kıraata dayanmışlardır.¹³⁶

Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin imamı ve tâbileri Übey b. Ka'b'ın şâz kıratı ile amel etmemişler ve dolayısıyla Ramazan orucu kazasının peş peşe tutulmasını gerekli görmeyerek ayrı ayrı tutulmasının yeterli ve caiz olduğu görüşünü savunmuşlardır. Onlar bu konuda, "Sizden kim hasta ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar"¹³⁷ âyetinde geçen mutlak ifadeye dayanmışlardır.¹³⁸

C. Yemin Keffâreti Orucunda Peş Peşe Tutulma Şartı

Fakihler yemin keffâreti orucunun peş peşe tutulmasının vâcip olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Hanefî ve Hanbelî mezhebine ve bir görüşte Şâfiî mezhebine göre bu orucun peş peşe tutulması vâciptir. Onlar bu konuda nakledilen Abdullah b. Mesud kıraatına dayanmışlardır. Konu ile ilgili mütevâtir olan Kur'an âyeti: "Kim (bu imkanı) bulamazsa, onun keffâreti üç gün oruç tutmaktır"¹³⁹ şeklinde mutlak bir ifadeyle gelmiştir. Abdullah b. Mesud'un şâz kıratında: "peş peşe = مَتَابَعَات" ilâvesi geçmekte ve mutlak olan ifade, "peş peşe" kaydına bağlanmaktadır. Onlar, bu kıraat Kur'an ise, onunla amel etmek gerekli olur, Kur'an değilse de Hz. Peygamber'den nakledilen bir rivâyettir. Zira sahâbî muhtemelen onu bir tefsir olarak Hz. Peygamber'den işitmiş ve Kur'an'dan sanarak kıraat olarak nakletmiştir, demişlerdir.¹⁴⁰

Mâlikî mezhebine ve Şâfiî mezhebindeki meşhur olan görüşe göre yemin keffâreti orucunda peş peşe tutma şartı ve gerekliliği yoktur, ama peş peşe tutulması daha faziletlidir. Çünkü mütevâtir olan Kur'an âyeti mutlak ifade ile gelmiştir. "Peş peşe" ilavesini içeren şâz kıraat ise mütevâtir olmadığı için Kur'an'dan değildir, Hz. Peygamber'e nisbet edilmediği için de hadis olarak kabul edilemez.¹⁴¹

D. Süt Emmede Haramlık Oluşturan Miktar

Fakihler süt emmede haramlık oluşturulan miktar konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Hanefî ve Mâlikî mezhebine göre, haramlık oluşturulan emmenin az miktarının belirli bir ölçüsü yoktur, yani azı da çoğu da eşittir. Onlar bu ko-

¹³⁶ Nevevî, *el-Mecmû'*, VI, 267; İbni Kudâme, *el-Muğni*, III, 89; İbn Hazm, Ali b. Ahmed, *el-Muhallâ*, Beyrut ts., III, 361.

¹³⁷ Bakara, 2/184, 185.

¹³⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, II, 105; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 78; Nevevî, *el-Mecmû'*, VI, 267; İbni Kudâme, *el-Muğni*, III, 89-90.

¹³⁹ Mâide, 5/89.

¹⁴⁰ Merginânî, Burhanuddin Ebû'l-Hasan Ali, *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedî*, İstanbul ts., II, 74; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, V, 111; İbni Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 458.

¹⁴¹ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II, 654; Nevevî, *el-Mecmû'*, XVIII, 120; İsnevî, *et-Temhîd*, s. 142.

nuda: “Sizi emziren sütannelerinizi ve süt kız kardeşlerinizi (size haram kıldırı)” âyetinde geçen mutlak ifadeye dayanmışlar ve âyette emmek belirli bir miktarla sınırlandırılmamıştır, demektedirler.¹⁴²

Konuyla ilgili Âişe’den nakledilen ve belirli bir miktar belirten şâz kıraatla amel etmemişlerdir. Söz konusu rivâyet şöyledir: “Kur’an olarak indirilenler arasında, haramlık oluşturan bilinen on defa emme hükmü de vardı. Sonra bu, bilinen beş defa emme hükmü ile kaldırıldı. Resûlüllah (s.a.v.) vefât ettiğinde bunlar Kur’an’dan okunanlar arasında bulunuyordu”.¹⁴³

Mâlikî âlimlerinden Bâcî bu konuda şöyle demiştir: “Hz. Âişe’nin, «Kur’an’dan indirilenler arasında» ifadesiyle naklettiği ve bir kısmının nâsih ve bir kısmının da mensûh olduğunu bildirdiği bu hadis Kur’an olarak sabit olmamıştır. Çünkü Kur’an, sadece mütevâtir bir nakille sabit olur. Âhâd haberlerle Kur’an sabit olmaz. (...) Bu şekilde bir nakille Kur’an’ın sabit olmayacağı anlaşıldığına göre, bizim mezhebimizde, kim bir şeyin Kur’an olduğunu iddia ediyor ve bu da bir hüküm içeriyorsa, o hüküm de geçerli ve sabit olmaz. Çünkü bu hükmün sabit olması haberin Kur’an olarak sabit olmasına bağlıdır”.¹⁴⁴

Şâfiî mezhebine ve Hanbelî mezhebinde sahih olan görüşe göre haramlık oluşturan emme, beş defa ve üzerinde bir miktardaki emmedir. Onlar yukarıda geçen Âişe hadisi ile amel etmişler ve âyette mutlak olarak geçen emme hükmünün, “beş defa emme” vasfıyla kayıtlandığını savunmuşlardır. Şâfiîlerden Zerkeşî şöyle demektedir: “İmam Şâfiî, Buveytî’nin Muhtasar isimli kitabında belirtildiği üzere bunu açıkça şöyle söylemiştir: «Allah emmeyi âyette miktar belirtmeksizin zikretmiştir. Âişe ise miktarı beş defa emme olarak nakletmiş ve bunun Kur’an olarak indirilenler arasında bulunduğunu haber vermiştir. Bu her ne kadar Kur’an olmasa da en azından Resûlüllah’tan nakledilen bir hadis hükmündedir. Zaten Kur’an’ı da ondan başkası getirmemiştir”.¹⁴⁵

E. İddet Süresi İle İlgili “Kurû” Terimiyle Kastedilen Mana

Fakihler, “Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç kurû (ay hali) beklerler”¹⁴⁶ âyetinde geçen “kurû” kelimesinin ne anlama geldiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı kurû, “temizlik” anlamında derken bir kısmı da “âdet-ay hali” manasına geldiğini söylemiştir.

Hanefî ve Hanbelî fakihlerine göre “kurû” ile kastedilen “âdet-ay ha-

¹⁴² Mergînânî, *el-Hidâye*, I, 223; Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi’*, IV, 7; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, II, 27.

¹⁴³ Müslim, *Radâ’*, 25; Ebû Dâvûd, *Nikâh*, 10; Tirmizî, *Radâ’*, 3.

¹⁴⁴ Bâcî, *el-Müntekâ*, IV, 156.

¹⁴⁵ Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, I, 476.

¹⁴⁶ Bakara, 2/228.

li"dir.¹⁴⁷ Mâlikî ve Şâfiîlere göre ise, "kurû" "temizlik" anlamına gelir.¹⁴⁸ Her iki guruba mensup âlimler görüşlerini destekleyen çeşitli delillere dayanmışlardır. Ancak İmam Şâfiî "kurû" teriminin "temizlik" anlamına geldiğini söylerken Abdullah b. Ömer'in Hz. Peygamber'den naklettiği şâz bir kırata dayanmıştır. O da şudur: "*Kadınlarınızı boşadığınızda, onları iddetlerinin öncesinde boşayın = إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلَّقُوهُنَّ لِقَوْلِ عَدَّتِهِنَّ*".¹⁴⁹ Hz. Peygamber (s.a.v.) bu kıratıyla iddetin âdet değil temizlik olduğunu haber vermiştir. Zira o, "(...) *Onları iddetlerinin öncesinde boşayın*" buyurmuştur.¹⁵⁰

SONUÇ

Şâz kıraatların mâhiyeti ve hukûkî değeri hakkında yaptığımız bu çalışma sonunda şu sonuçları tespit etmekteyiz:

1- Kur'an kıraatları nakil yönünden mütevâtir ve âhâd şeklinde iki ana kısma, âhâd olan da meşhur olan ve olmayan diye ikiye ayrılmaktadır.

2- Kur'an olarak kabul edilen mütevâtir kıraatların ölçüsü, Hz. Osman mushaflarından birine takdire de olsa uyan, bir vecihle de olsa Arap diline uygun düşen, mütevâtir yolla nakledilip kıraat âlimleri nezdinde meşhur olan ve kabul edilen kıraat şeklinde ifade edilmiş ve bu kayıtlardan birini taşımayan kıraat şâz diye isimlendirilmiştir.

3- Şâz kıraatların bir kısmı, tevâtür derecesine ulaşmasa da, senedinin sahih olması, Arap diline ve resmî mushafa uyması sebebiyle meşhur kabul edilir. Bu tür kıraatlar, âyetlerin yorumlanmasında, şerî hükümlerin çıkartılmasında ve Arap dilinde delil olarak kabul edilmektedir. Ancak tevâtür derecesinde olmadığından Kur'an olarak okunamamaktadır. Şâz kıraatların bir kısmı da âhâd yolla ve sahih bir senedle nakledilmiştir. Bu tür olanlar da öncekiler gibi kabul edilebilmektedir. Diğer bir kısmı da âhâd yolla ama zayıf bir senedle nakledilmiş olduğundan Arap dilinde hiçbir veche girmemektedir. Bu tür kıraatlar ise dikkate alınmaz.

4- Şâz kıraatların, sıhhat şartlarından önemli bir unsuru ihtiva etmesi onların önemini ortadan kaldırmamış, bilakis Arap dili, tefsir ve fıkıh gibi şerî ilimler alanında önemini korumuştur. Tefsir kitapları şâz kıraatlara önem vererek onları ilgili âyetlerin yorumunda, bazı Kur'an lafızlarının mânasının anlaşılmasında ve bazı görüşler arasında tercih yapma konusunda delil olarak kullanmıştır. Ayrıca Kur'an lafızlarının manalarını ve i'rabını inceleyen kitaplar da şâz kıraatlara büyük önem vermiştir.

Fıkıh kitaplarında da, çeşitli şâz kıraatların sebep olduğu ihtilafı meselelerden birçok örnekler bulunur. Âlimler her ne kadar şâz kıraatları

¹⁴⁷ Merginâni, *el-Hidâye*, II, 27-28; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, III, 193; İbni Kudâme, *el-Muğni*, VII, 278-279.

¹⁴⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, V, 224; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 67.

¹⁴⁹ Müslim, *Talâk*, 14; Nesâî, *Talâk*, 1.

¹⁵⁰ Şâfiî, *el-Ümm*, V, 224.